МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ

СВЕТИ НИКОЛЕ

РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

ФАКУЛТЕТ ЗА ПРАВНИ НАУКИ

СТУДИСКА ПРОГРАМА: КАЗНЕНО ПРАВО

УПОТРЕБА И ЗНАЧЕЊЕ НА ПОСЕБНИ ИСТРАЖНИ МЕРКИ

- МАГИСТЕРСКИ ПРОЕКТ

СТУДЕНТ: Елена Трпчева Јанков

МЕНТОР: проф. д-р Васко Стамевски

БРОЈ НА ИНДЕКС: М237010

Свети Николе, 2025

Содржина

Апстракт 6

Abstract 7

Листа на кратенки 8

Вовед 9

Глава 1: Поим и правна природа на посебнит истражни мерки 12

1.1 Дефинирање на посебните истражни мерки 12

1.1.1 Карактеристики на посебните истражни мерки 12

1.1.2 Видови на посебни истражни мерки според македонското законодавство 13

1.1.3 Правна природа на посебните истражни мерки 13

1.2 Видови и класификација на посебните истражни мерки 14

1.2.1 Класификација според методот на извршување 14

1.2.2 Класификација според интензитетот на повреда на човековите права 15

1.2.3 Класификација според правниот основ во ЗКП 16

1.2.4 Критичка анализа на класификацијата 17

1.3 Историски развој и споредбен преглед на посебните истражни мерки 17

1.3.1 Историски развој на ПИМ во меѓународен контекст 18

1.3.2 Развој на ПИМ во Република Северна Македонија 18

1.3.3 Споредбен преглед со избрани европски правни системи 19

1.3.4 Влијание на пресудите на Европскиот суд за човекови права 19

1.4 Разграничување од редовни полициски методи 20

1.4.1 Поим и обележја на редовните полициски методи 20

1.4.2 Основни разлики меѓу ПИМ и редовни полициски методи 21

1.4.3 Уставни и меѓународни ограничувања 24

1.4.4 Примери од пракса: случајна и системска злоупотреба 24
1.4.5 Последици од непочитување на разграничувањето 24
ГЛАВА 2: Законска рамка за посебните истражни мерки во Република Северна Македонија 25
2.1. Анализа на релевантни одредби од Законот за кривична постапка (ЗКП) и уставна поставеност на мерките 25
2.2. Улога на јавниот обвинител и судот во примената на посебните истражни мерки ...28
2.2.1. Јавниот обвинител како иницијатор и надзорен орган 28
2.2.2 Судот – институција за правна легитимност и заштита на правата 29
2.2.3. Интеракција и институционален баланс 30
2.3. Практични примери и пресуди од домашната пракса 30
2.3.1. Елаборација на најчесто применувани посебни истражни мерки 31
2.4. Студија на случај 1: Предметот „Шпион“ – кривично дело шпионажа 31
2.5. Студија на случај 2: „Таргет“ – тврдина“ – незаконско прислушување 32
2.6. Судска пракса и институционални поуки 33
2.7. Европски стандарди и практиката на Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП) 34
2.7.1. Нормативна основа – Член 8 од ЕКЧП 34
2.7.2. Критериуми утврдени од ЕСЧП 35
2.7.3. Неопходност и пропорционалност 37
2.7.4. Поуки и препораки од праксата на ЕСЧП 39
ГЛАВА 3: Примена на посебните истражни мерки во пракса 42
3.1. Практични предизвици при спроведување (технички, правни и етички) 42
3.1.1 Надзор, контрола и отчетност 42
3.1.2.Практични предизвици при спроведување 42
3.2. Улогата на телеком операторите и другите посредници 47

3.2.1. Улогата на телеком операторите и други посредници во спроведување на ПИМ 47
3.2.2. Улогата на Оперативно-техничката агенција (ОТА) 48
3.2.3. Интернационални стандарди за обврски на операторите 49
3.2.4. Улогата на операторите во случаи на масовно следење 50
3.2.5. Трошоци за операторите и прашања за надомест 50
3.3. Заштита од злоупотреба и надминување на овластувањата 51
3.3.1.Јасно дефинирана законска рамка 52
3.3.2 Судска и институционална контрола 52
3.3.3 Заштита на правата на засегнатите лица 52
3.3.4 Одговорност и санкционирање на злоупотреба 53
3.3.5 Улогата на парламентот, невладиниот сектор и медиумите 53
3.4. Независни механизми за надворешна жалба 54
3.5. Истражувања и статистики за злоупотреби на ПИМ во Европа 55
3.6 Баланс меѓу националната безбедност и човековите права 55
ГЛАВА 4: Посебни истражни мерки и заштита на човековите права 56
4.1. Судир меѓу јавниот интерес и индивидуалните слободи 56
4.1.1. Принципот на пропорционалност 57
4.1.2.Принципот на неопходност 57
4.1.3. Судир во пракса: примери и ризици 57
4.1.4.Правни и етички импликации 58
4.2. Гаранции против незаконски следења и злоупотреби 58
4.2.1 Потреба од транспарентност и ефективен правен лек 58
4.2.2 Гаранции против незаконски следења и злоупотреби 59
4.2.3 Потреба од транспарентност и ефективен правен лек 60

4.3. Предлог за унапредување на постојната регулатива 62
4.3.1 Засилување на независниот и институционален надзор 63
4.3.2 Воведување на обврска за информирање на засегнатите лица 63
4.3.3 Подобрување на пристапот до правен лек и обештетување 63
4.3.4 Поголема транспарентност и отчетност 64
4.3.5. Употреба на нови технологии со вграден надзор 64
ГЛАВА 5: Технолошки развој и идни предизвици во примената на посебните истражни мерки 65
5.1. Влијание на дигиталната ера врз ПИМ 65
5.1.1. Зголемена употреба на дигитални уреди и интернет во криминалот 65
5.1.2. Нови методи на следење: софтвери, апликации, вештачка интелигенција 66
5.1.3. Технички предизвици за истражните органи 66
5.2. Сајбер безбедност и ПИМ 67
5.2.1. Хакирање, malware и следење на податоци 67
5.2.2. Заштита на дигиталните докази 68
5.2.3. Ризици од компромитација на информации 68
5.3. Правна регулатива за новите технологии 69
5.3.1. Недоволна регулативна предвидливост 69
5.3.2. Предлози за усогласување со технолошкиот напредок 70
5.3.3. Искуства од други држави 71
5.4. Вештачка интелигенција и автоматизација во следење 71
5.4.1. Можности и ризици 72
5.4.2. Етички дилеми 73
5.4.3. Потреба од институционален надзор 73
ГЛАВА 6: Едукација, јавна перцепција и институционална култура за посебните истражни мерки 74

6.1. Едукација и обука на професионалците 74
6.1.1. Обука на истражни органи, обвинители и судии 75
6.1.2. Редовна надградба со нови техники и законски измени 76
6.1.3. Улогата на академијата за судии и обвинители 76
6.2. Јавна перцепција за посебните истражни мерки (ПИМ) 77
6.2.1. Доверба во институциите и страв од злоупотреба 77
6.2.2. Истражувања за перцепција кај граѓаните 78
6.2.3. Улогата на медиумите во информирање и образование 78
6.3. Институционална култура и стандардизација 79
6.3.1. Институционални практики – формални наспроти неформални норми 79
6.3.2. Потреба од стандардизирани протоколи за ПИМ 80
6.3.3. Превенција од системска корупција и злоупотреби 81
6.4. Улогата на граѓанското општество 81
6.4.1. Надзорни тела и невладини организации 82
6.4.2. Јавен притисок за одговорност и транспарентност 82
6.4.3. Партнерства меѓу институции и граѓански сектор 84
Заклучок 86
Користена литература 91
Прилози 95

Апстракт

Овој труд ја анализира правната рамка, практичната примена и влијанието на посебните истражни мерки врз заштитата на човековите права. Посебните истражни мерки, како што се прислушување на комуникации, следење и тајно набљудување, претставуваат значаен инструмент во борбата против тешките облици на криминал и организираниот криминал.

Исто така, нивната примена отвора суштински прашања поврзани со ограничување на фундаменталните човекови слободи, како што се правото на приватност и правото на фер судење. Всушност, истражувањето опфаќа анализа на домашното и меѓународното законодавство, судска пракса и улогата на надзорните механизми со цел да се утврди балансот меѓу ефикасноста на истрагата и заштитата на човековите права.

Клучни зборови: посебни истражни мерки, приватност, човекови права, безбедност, правна заштита, пропорционалност, фер судење.

Abstract

This paper analyzes the legal framework, practical application, and impact of special investigative measures on the protection of human rights. Special investigative measures, such as wiretapping, surveillance, and covert monitoring, represent an important tool in the fight against serious crimes and organized crime.

However, their implementation raises essential questions related to the restriction of fundamental human freedoms, such as the right to privacy and the right to a fair trial. The research includes an analysis of national and international legislation, case law, and the role of oversight mechanisms in order to determine the balance between the effectiveness of investigations and the protection of human rights.

Keywords: special investigative measures, privacy, human rights, security, legal protection, proportionality, fair trial.

Листа на кратенки

1. ПИМ – Посебни истражни мерки
2. ЕСЧП – Европски суд за човекови права
3. ЗКП – Закон за кривична постапка РСМ – Република Северна Македонија
4. ЕКЧП – Европска конвенција за човекови права
5. ex ante – предходна (превентивна) контрола
6. ex post – последователна (пост-фактум) контрола
7. GPS – Глобален систем за позиционирање (Global Positioning System)
8. VPN – Виртуелна приватна мрежа (Virtual Private Network)
9. ОТА – Оперативно-техничка агенција
10. ЕУ – Европска Унија
11. IP адреса – Интернет протокол адреса
12. DCAF – Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces
13. App no. – Број на апликација пред ЕСЧП
14. НВО – Невладина организација
15. App no. – Број на апликација пред ЕСЧП

Вовед

Современите општества се соочуваат со постојано менувачки и се порафинирани форми на криминал, особено организираниот криминал, корупцијата и тероризмот. Токму ваквите предизвици ја условуваат потребата од применување на посебни истражни мерки (ПИМ) – тајни, привремени и законски предвидени методи кои се користат во кривичната постапка со цел прибирање докази што не можат да се добијат на друг начин.

"Овие мерки претставуваат исклучок од начелото на јавност и транспарентност во кривичната постапка и директно навлегуваат во приватноста и другите човекови права и слободи, како што се правото на комуникациска тајна, слободата на движење, правото на сопственост и правото на фер судење (Jankulovska,2017)."[1]

Примената на ПИМ, како што се следење на комуникации, тајно аудио и видео снимање, користење на прикриени истражители, симулација на купопродажби, контролиран транспорт и други слични мерки, во многу земји се смета за нужност во борбата против високоорганизиран криминал, особено кога класичните истражни методи не се доволни за прибирање валидни докази.

"Во Република Северна Македонија, ПИМ се регулирани со Законот за кривичната постапка (2010), каде што се предвидени како исклучителни средства кои може да се применат само под строго утврдени услови, со претходна судска одлука и за кривични дела за кои се пропишани затворски казни подолги од четири години (Petreski, 2019)."[2]

Магистерскиот труд голема важност ќе посвети на посебните истражни мерки кои се особено актуелни во контекст на зголемената употреба на дигитални технологии, прекугранична комуникација и пораст на т.н. „високопрофилен" криминал, како што се трговија со луѓе, перење пари, нелегална трговија со дрога и оружје, или корупција во високите ешалони на власта.

[1] Jankulovska, G. (2017). *Krivichnoprocesni merki i chovekovi prava*. Skopje: Praven fakultet „Justinijan Prvi" – UKIM.

[2] Petreski, A. (2019). *Zakonska ramka i kontrola na posebni istražni merki*. Skopje: Akademik.

Во борбата против овие појави, органите на прогонот се повеќе се потпираат на ПИМ како неопходен инструмент, што, од друга страна, отвора сериозни прашања за можните злоупотреби и прекршувања на човековите права.

„Како што истакнува Smith (2013), секоја тајна мерка што навлегува во приватноста мора да биде строго пропорционална на целта, легитимна и да биде предмет на ефикасна правна контрола.”[3]

Република Северна Македонија, како земја кандидат за членство во Европската Унија и потписничка на Европската конвенција за човекови права, има обврска да ја усогласи својата законска рамка и пракса со европските стандарди.

Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП) во предмети како Klass and Others v. Germany (1978) и Roman Zakharov v. Russia (2015), постави строги критериуми за правната основа, транспарентноста и ефективната контрола при примена на ПИМ. Овие судски одлуки се важни за проценката на националните системи и нивната усогласеност со меѓународното право.

Главниот акцент на овој магистерски труд ќе се стави на сеопфатна анализа на правниот основ, институционалната примена и практичните последици од користењето на посебните истражни мерки во Република Северна Македонија, при што особено внимание ќе се посвети на влијанието на овие мерки врз човековите права.

Во таа насока, трудот ги поставува следните истражувачки прашања:

- Дали правната рамка која ја регулира примената на ПИМ во Северна Македонија е усогласена со европските и меѓународните стандарди за заштита на човековите права?
- Како функционираат судските и институционалните механизми за одобрување и контрола на ПИМ?
- Постои ли евиденција за нивна прекумерна или несоодветна примена и какви се правните последици од тоа?

[3] Smith, R. (2013). *Human Rights in Criminal Procedure*. Oxford: Oxford University Press.

- Какво е влијанието на праксата на Европскиот суд за човекови права врз националната судска пракса и реформите во оваа област?

Целта на овој магистерски труд е да се утврди дали во националниот контекст се постигнува соодветен баланс меѓу потребата за ефикасна кривична правда и заштитата на фундаменталните човекови слободи и права.

Методологија на истражување

Истражувањето се базира на квалитативна методологија, комбинирајќи нормативна, компаративна и аналитичка анализа. Во прв дел, ќе се анализираат домашните законски прописи (ЗКП, Уставот на РСМ, Законот за следење на комуникации), како и релевантната судска пракса на Врховниот суд и Уставниот суд на РСМ. Додека пак во вториот дел, ќе се изврши компаративна анализа со правните системи на други европски земји (на пр., Германија, Словенија, Хрватска), каде што примената на ПИМ е предмет на строга регулација и судски надзор.

Исто така, ќе се анализираат пресуди на Европскиот суд за човекови права кои се однесуваат на примена на ПИМ, со цел да се извлечат општи правни стандарди. Ќе бидат применети и релевантни академски трудови, стручни анализи, извештаи на невладини организации и институционални извештаи од Дирекцијата за заштита на лични податоци и Комисијата за надзор на следењето на комуникации.

Резултатите од ова истражување ќе придонесат кон поширока правна дискусија и ќе предложат конкретни препораки за унапредување на правната рамка и контролните механизми.

Глава 1: Поим и правна природа на посебнит истражни мерки

1.1 Дефинирање на посебните истражни мерки

Посебните истражни мерки (ПИМ) претставуваат еден од најделикатните и најинвазивни инструменти кои државата ги користи во функција на кривичната правда.

Па така, специјализирани и строго регулирани процесни средства кои се применуваат исклучиво во случаи кога прибирањето докази со вообичаени истражни дејствија е невозможно или значително отежнато. Тие се применуваат главно при гонење на тешки облици на криминал како организиран криминал, тероризам, перење пари и висока корупција.

Законот за кривичната постапка на Република Северна Македонија (ЗКП) во член 252 и понатаму детално ги уредува условите, формите и начинот на примена на ПИМ.

Според член 253, тие се мерки што длабоко навлегуваат во приватноста на граѓаните, како што се следење на комуникации, снимање разговори, набљудување, употреба на прикриени истражители и инфилтрација во криминални структури. Нивната примена е дозволена само со претходна судска наредба и во строго пропишани случаи, за да се осигура заштита од злоупотреба и повреда на човековите права.

Како што истакнува Smith (2013), посебните истражни мерки треба да се разгледуваат како исклучок од начелото на јавност и транспарентност во постапката, и како привилегија на државата да навлезе во приватноста на поединецот во име на јавниот интерес, но секогаш под ефективен и независен надзор.

1.1.1 Карактеристики на посебните истражни мерки

„Посебните истражни мерки имаат неколку важни карактеристики кои ги разликуваат од другите истражни дејствија: (Kalajdžiev,2016)”[4]

[4] Kalajdžiev, G. (2016). *Krivično procesno pravo – Opšt del*. Skopje: Praven fakultet „Justinijan Prvi“.

- Тајност – ПИМ се спроведуваат без знаење на осомничениот или другите лица вклучени во постапката, што овозможува прибирање на докази без ризик од манипулација или попречување на истрагата.
- Временска ограниченост – Законот предвидува ограничен рок за спроведување на секоја мерка, кој може да се продолжи само под строго утврдени услови (ЗКП, член 261).
- Судска контрола – Секоја мерка мора да биде одобрена од судија на претходна постапка, со прецизно образложение за нејзината неопходност, пропорционалност и очекуваните резултати.
- Примена во исклучителни случаи – ПИМ може да се применат само за кривични дела за кои е предвидена казна затвор подолга од четири години и тоа кога не постојат други начини за прибирање на докази.

1.1.2 Видови на посебни истражни мерки според македонското законодавство

Македонското законодавство предвидува повеќе видови ПИМ, вклучувајќи:

- Следење и снимање на телефонски и други комуникации;
- Геолокациско следење на лица и возила;
- Видеонабљудување на приватни и јавни простории;
- Употреба на прикриени истражители и симулирани откупи;
- Контролиран транспорт и испорака;
- Тајно влегување и претрес на простории;
- Пристап до компјутерски системи и следење на интернет-комуникации;

Секоја од овие мерки во Законот за кривична постапка мора да биде пропорционална со тежината на делото и ризикот по јавниот интерес.

1.1.3 Правна природа на посебните истражни мерки

Правната природа на ПИМ се темели врз принципот на пропорционалност, законитост и нужност. Тие претставуваат инструмент со двоен карактер: од една страна, претставуваат средство за заштита на јавниот интерес и безбедноста на државата, додека од друга страна, се потенцијално средство за повреда на приватноста и злоупотреба на

моќта. Поради тоа, нивната примена мора да биде јасно и прецизно уредена, а контролата од страна на судските и парламентарните органи – ефикасна и независна (Kosta, 2015).

Во правната теорија, ПИМ често се опишуваат како „лимитирана државна интервенција во основните права“, што значи дека нивната примена е дозволена само кога другите средства се исцрпени, а државниот интерес е оправдан и бара таква мерка.

Европскиот суд за човекови права во предметот Weber and Saravia v. Germany (2006) укажува дека законите кои овозможуваат примена на ПИМ мора да бидат прецизни, достапни за јавноста и да предвидуваат конкретни услови под кои може да се применуваат, како и механизми за жалба и надзор.

1.2 Видови и класификација на посебните истражни мерки

Посебните истражни мерки (ПИМ) опфаќаат широк спектар на методи кои овозможуваат прибирање докази во ситуации кога другите истражни активности се недоволни или неефикасни. Нивната примена е ограничена на сериозни кривични дела и секогаш под одредени законски услови, со задолжителна судска контрола.

Видовите и класификацијата на ПИМ произлегуваат од Законот за кривична постапка (ЗКП), но исто така се темелат и на компаративна практика во рамки на ЕУ и праксата на Европскиот суд за човекови права.

1.2.1 Класификација според методот на извршување

„Во зависност од техничките и оперативни карактеристики, ПИМ можат да се класифицираат во: (Maneva, 2020)”[5]

Технички мерки за следење и снимање

Се однесуваат на користење на технолошки средства за прибирање информации.

[5] Maneva, T. (2020). „Sudskata kontrola na posebnite istražni merki“, *Pravna misla*, 1(2), 33–47.

Тука спаѓаат:

- следење и снимање на телефонски и електронски комуникации;
- набљудување со камери;
- локациско следење преку GPS уреди;
- тајно снимање на разговори во приватни простории.

Интерактивни или персонални мерки

Се спроведуваат преку човечки ресурси или лица кои соработуваат со органите на прогонот:

- ангажирање прикриени истражители;
- користење лажни идентитети;
- инфилтрација во криминални групи;
- симулирани купопродажби или примање поткуп.

Материјални и логистички мерки

Опфаќаат интервенции во физички простории или објекти:

- тајно влегување во дом или деловен простор;
- поставување технички уреди во објекти;
- контролиран транспорт или испорака на предмети (дрога, оружје и слично).

1.2.2 Класификација според интензитетот на повреда на човековите права

Како што укажува Kosta (2015), мерките може да се поделат и според нивното влијание врз човековите права:

Мерки со висок степен на инвазивност

Вклучуваат длабоко нарушување на приватноста и слободите:

- прислушување на телефон;
- следење електронска пошта;
- тајно снимање во приватни простории.

Мерки со умерен степен на инвазивност

Обично се користат на јавни места и со помало влијание:

- видеонабљудување на јавни простори;
- следење на возила;
- опсервација од далечина.

Мерки со минимален степен на инвазивност

На пример, контролиран транспорт или набљудување на јавни трансакции.

Всушност, овој тип класификација е корисен при проценка на пропорционалноста, бидејќи секоја мерка мора да биде соодветна на сериозноста на кривичното дело и реалниот ризик по јавниот интерес (Smith, 2013).

1.2.3 Класификација според правниот основ во ЗКП

Законот за кривична постапка на Република Северна Македонија (ЗКП, чл. 252–270) предвидува следниве ПИМ:

Следење и снимање на комуникации

- телефонски, електронски и други видови комуникации (чл. 258).

Тајно набљудување и снимање на лица, објекти и простории

- со или без технички средства (чл. 259).

Пристап до компјутерски систем и податоци

- за следење дигитална комуникација и прибирање електронски докази (чл. 260).

Тајно влегување и претрес на дом или друг простор

- без знаење на сопственикот, со судска наредба (чл. 261).

Контролиран транспорт и испорака

- дозволен со цел следење на криминални синџири (чл. 262).

Симулација на купопродажба или примање поткуп

- за откривање на корупциски кривични дела (чл. 263).

Ангажирање прикриени истражители или соработници

- инфилтрирање во криминални организации (чл. 264).

Оваа класификација е важна за практичната примена, бидејќи за секоја од овие мерки постојат прецизни услови, временски рокови и правила за запишување и користење на доказите во судска постапка (Petreski, 2019).”[6]

1.2.4 Критичка анализа на класификацијата

Иако класификацијата помага во разбирањето и правилната примена на ПИМ, сепак во праксата постојат случаи каде границите меѓу различните видови мерки се нејасни, особено кога истовремено се применуваат повеќе мерки. Поради тоа, клучно е да се изгради јасна судска практика и ефективни механизми за контрола кои ќе спречат прекумерна или неразумна примена.

Како што укажува Европскиот суд за човекови права, „примена на тајни мерки може да биде оправдана само ако законската рамка е доволно јасна, пристапна и предвидлива" (Liberty and Others v. United Kingdom, 2008).

1.3 Историски развој и споредбен преглед на посебните истражни мерки

Посебните истражни мерки (ПИМ) не се новитет на современите кривичноправни системи, но нивниот правен развој и регулаторна прецизност значително се интензивираа во втората половина на 20 век, особено со појавата на организиран криминал и тероризам како глобални безбедносни предизвици.

„Исто така, во демократските правни системи се наметна потребата за прецизно правно регулирање на ваквите мерки со цел да се обезбеди заштита на човековите права и слободи (Kosta, 2015).”[7]

---

[6] Petreski, A. (2019). *Zakonska ramka i kontrola na posebni istražni merki*. Skopje: Akademik.

[7] Kosta, V. (2015). *Fundamental Rights in EU Internal Market Legislation*. Oxford: Hart Publishing.

1.3.1 Историски развој на ПИМ во меѓународен контекст

Историски гледано, првите обиди за примена на тајни методи на надзор и прибирање информации се појавиле во периодот на двете светски војни, особено како средство за спречување шпионажа и саботажа.

Меѓутоа, ПИМ како формализирани и законски регулирани мерки се појавуваат во втората половина на 20 век, најпрво во САД со донесувањето на Foreign Intelligence Surveillance Act (FISA) во 1978 година, кој овозможи судски надзор над употребата на електронски надзор за целите на националната безбедност.

Во Европа, значителен чекор во правната артикулација на ПИМ претставува пресудата на Европскиот суд за човекови права во предметот Klass and Others v. Germany (1978), каде што Судот првпат призна дека тајниот надзор може да биде во согласност со Европската конвенција за човекови права, но само доколку се исполнат условите за законитост, неопходност и пропорционалност.

1.3.2 Развој на ПИМ во Република Северна Македонија

Во македонското законодавство, првите обиди за регулирање на ПИМ се појавуваат по прогласувањето на независноста во 1991 година, но без систематизирана рамка.

Исто така, ваквите мерки се применуваа врз основа на Законот за внатрешни работи и други интерни акти, што предизвикуваше сериозни дилеми во однос на законитоста и заштитата на човековите права.

Суштинска пресвртница претставува донесувањето на новиот Закон за кривична постапка во 2010 година, кој во главата XXI првпат детализирано и систематски ги уредува видовите, условите, роковите и контролата на ПИМ. Со тоа се воведуваат јасни процесни и материјални гаранции, особено обврската за судска наредба, правото на информирање по завршување на мерката, и ограничување на времетраењето.

Сепак, во пракса постојано се наметнуваат прашања за прекумерна примена и политичка злоупотреба, особено во случаи поврзани со масовно прислушување, како што

беше случајот во 2015 година, што го наметна потребата од унапредување на институционалната контрола.

1.3.3 Споредбен преглед со избрани европски правни системи

Германија

Во германскиот правен систем, ПИМ се строго регулирани преку Gesetz zur Beschränkung des Brief-, Post- und Fernmeldegeheimnisses (G-10 Gesetz), кој предвидува специјализирана комисија за контрола на секој надзор. Па така, судската пракса е многу прецизна, а Bundesverfassungsgericht (Уставниот суд) постави строги критериуми за оправданост на надзорот, особено во пресудата Volkszählungsurteil (1983), со која било потврдено правото на „информативна самоопределба“.

Франција

Франција усвои закон во 2015 година кој им дава на службите за безбедност широка можност за примена на ПИМ, но и предизвика жестоки реакции од страна на граѓанскиот сектор. Контролата е централизирана преку Commission nationale de contrôle des techniques de renseignement (CNCTR), која има полумониторинг улога.

Словенија

Словенија користи сличен модел како Северна Македонија, но со посилна улога на Омбудсманот и државното собрание во контрола на службите. Секоја мерка мора да биде пропратена со конкретно образложение и да се регистрира за ревизија од страна на надзорните тела.

1.3.4 Влијание на пресудите на Европскиот суд за човекови права

ЕСЧП има донесено низа пресуди што претставуваат водич за примената и границите на ПИМ.

Најзначајни се:

- Klass and Others v. Germany (1978): првпат дозволена тајна мерка, но под услови.

- Weber and Saravia v. Germany (2006): поставување стандарди за предвидливост и надзор.
- Roman Zakharov v. Russia (2015): масовен надзор без доволни гаранции – повреда на чл. 8.
- Szabó and Vissy v. Hungary (2016): државата мора да има јасни ограничувања за ПИМ.

Овие пресуди служат како важна основа за законодавните и судските интерпретации во земјите-членки на Советот на Европа, вклучително и Северна Македонија.

1.4 Разграничување од редовни полициски методи

Во рамките на модерниот систем на кривична правда, од суштинско значење е да се направи јасна разлика помеѓу посебните истражни мерки (ПИМ) и редовните полициски методи.

Иако и едните и другите имаат за цел прибирање информации и докази, тие се разликуваат по својата правна природа, обем на инвазивност, како и по условите под кои може да се применуваат.

Исто така, недостатокот на јасно разграничување може да доведе до правна несигурност, злоупотреба на овластувањата и повреда на човековите права.

1.4.1 Поим и обележја на редовните полициски методи

Редовните или класични полициски методи опфаќаат активности кои органите на внатрешни работи ги спроведуваат без потреба од претходна судска одлука, и кои се дел од вообичаената полициска пракса.

Овие методи најчесто вклучуваат:

- испрашување на сведоци или осомничени;
- прибирање и анализа на материјални докази;
- обезбедување и фотографирање на лице место;
- патролирање и опсервација на јавни простори;
- вршење увид во јавни документи или бази на податоци.

Овие активности се вршат јавено и транспарентно, а нивната примена е регулирана со Законот за полиција и подзаконски акти.

1.4.2 Основни разлики меѓу ПИМ и редовни полициски методи

Табела број 1 : Основни разлики меѓу посебни истражни мерки (ПИМ) и редовни полициски методи

Критериум	Редовни полициски методи	Посебни истражни мерки (ПИМ)
Правен основ	Закон за полиција, интерни упатства	Закон за кривична постапка (чл. 252–270)
Судска одлука	Не се употребува	Секогаш е задолжителна
Степен на тајност	Јавни и транспарентни	Тајни и неоткриени за предметот на истрага
Инвазивност	Минимална	Многу висока – навлегување во приватност
Цел	Општо одржување на јавен ред, рана превенција	Прибирање докази за тешки кривични дела
Контролни механизми	Надзор од Министерството за внатрешни работи	Судски, парламентарни и институционални механизми на контрола

Опис на табелата

Оваа табела претставува систематски приказ на клучните разлики помеѓу редовните полициски методи и посебните истражни мерки (ПИМ), при што се анализирани неколку критериуми: правен основ, потреба од судска одлука, степен на тајност, инвазивност и цел на примената. Оваа табела има за цел да укаже на суштинската разлика меѓу стандардната полициска процедура и исклучителните, често тајни мерки, што бараат посебна правна и етичка регулација.

- Правен основ

Редовните полициски методи се засноваат на Закон за полиција и интерни упатства, што значи дека се дел од редовното, секојдневно полициско постапување. Од друга страна, ПИМ се регулирани со Закон за кривична постапка, конкретно во членови 252–270, каде што детално се уредува кога, како и под кои услови се применуваат овие мерки.

Ова укажува дека ПИМ имаат специфичен правен третман поради нивната поголема чувствителност и потенцијал за повреда на човековите права.

- Судска одлука

Кај редовните методи не се употребува судска наредба – полицијата има дискрециono право да ги преземе дејствијата согласно своите овластувања. За разлика од тоа, ПИМ секогаш бараат судска одлука, бидејќи се работи за интервенции што можат да ги засегнат основните права, како приватноста и неповредливоста на домот и комуникацијата.

Судската наредба обезбедува правна сигурност, транспарентност и контрола врз примената на мерките.

- Степен на тајност

Редовните полициски постапки се јавни и транспарентни, односно забележливи за јавноста и странките во постапката. Додека пак, ПИМ се тајни и неоткриени за лицето врз кое се применуваат, се додека не заврши истрагата.

„Тајноста е неопходна за ефикасност на истрагата, но претставува и ризик за злоупотреба, поради што е потребна постојана институционална контрола (Smith, 2013).”[8]

- Инвазивност

Инвазивноста на редовните методи е минимална – тие не допираат длабоко во личната и приватната сфера. Напротив, ПИМ се карактеризираат со многу високо ниво на инвазивност, бидејќи овозможуваат следење на комуникации, тајно снимање, влез во приватен простор, користење на прикриени агенти итн. Па така, примената на ПИМ треба да биде строго ограничена и пропорционална со целта.

- Цел на примената

Целта на редовните методи е одржување на јавен ред и рана превенција, што ги прави дел од тековното безбедносно работење на полицијата. ПИМ се користат исклучиво за прибирање докази во сложени истраги, особено кај тешки кривични дела како што се организиран криминал, тероризам, корупција и слично. Тоа значи дека тие не смеат да се користат за „секојдневна“ работа, туку само кога нема други, помалку инвазивни начини за доаѓање до докази.

Табелата покажува дека постои јасна линија на разграничување помеѓу ПИМ и редовните методи, како во правен така и во етички аспект. ПИМ се мерки со висок степен на ризик за човековите права и токму затоа законодавецот поставил строги критериуми и механизми на контрола. Меѓутоа, соодветното разграничување и нивната одговорна примена се претпоставки за правна сигурност, фер постапка и заштита на граѓаните во едно демократско општество.

Овие разлики се важни за зачувување на правната држава и заштита на човековите права, бидејќи ПИМ, за разлика од редовните методи, претставуваат исклучок од основните начела на транспарентност и јавност.

[8] Smith, R. (2013). *Human Rights in Criminal Procedure*. Oxford: Oxford University Press.

1.4.3 Уставни и меѓународни ограничувања

Уставот на Република Северна Македонија (чл. 17) го гарантира правото на приватност на личната и семејната сфера, комуникациите и податоците. Според истиот член, надзор над комуникациите е дозволен само со судска одлука и само во истрага за тешки кривични дела или заштита на државната безбедност.

Овие ограничувања се во согласност со член 8 од Европската конвенција за човекови права, каде што приватноста е заштитено право, а секое нејзино ограничување мора да биде:

- утврдено со закон;
- потребно во демократско општество;
- и пропорционално со легитимната цел.

Разликата меѓу редовни и посебни мерки, во контекст на овие норми, е од суштинска важност за легитимноста на полициските активности.

1.4.4 Примери од пракса: случајна и системска злоупотреба

Во минатото, во РСМ беа евидентирани случаи на злоупотреба на ПИМ во ситуации кога било можно да се применат редовни методи, со што се нарушени уставни и меѓународни норми.

„Како пример може да се наведе масовното прислушување откриено во 2015 година, кое, според Европската комисија, „сериозно го компромитираше владеењето на правото и довербата во институциите“ (Европскиот суд за човекови права, 20215).”[9]

1.4.5 Последици од непочитување на разграничувањето

Кога не се почитува разликата помеѓу ПИМ и редовните методи, може да настанат:

- повреда на уставно загарантирани права;

[9] Европскиот суд за човекови права (2015). *Roman Zakharov v. Russia*, Application no. 47143/06.

- дискредитација на докази пред суд;
- повлекување на постапки поради незаконити дејствија;
- нарушување на принципот на правна сигурност.

Поради тоа е важно истражните органи и судовите доследно да ја применуваат доктрината на строга законитост и пропорционалност, како и да обезбедат обука на полициските службеници за правилно разграничување и примена на мерките.

ГЛАВА 2: Законска рамка за посебните истражни мерки во Република Северна Македонија

2.1. Анализа на релевантни одредби од Законот за кривична постапка (ЗКП) и уставна поставеност на мерките

Посебните истражни мерки (ПИМ) претставуваат едни од најинвазивните инструменти што државата може да ги примени во насока на откривање и гонење на сторителите на тешки кривични дела. Па така, нивната инвазивна природа и можноста за повреда на основни човекови права, како што се правото на приватност, тајност на комуникациите и неприкосновеност на домот, потребно е нивно детално правно уредување, со прецизна процедурална и материјална контрола.

Уставна поставеност

Уставот на Република Северна Македонија го гарантира правото на неповредливост на приватниот и семејниот живот, достоинството, угледот и честа на личноста, како и тајноста на писмата и сите други облици на комуникација (Устав на РСМ, чл. 18 и чл. 17).

Овие уставни одредби се основа врз која се темели правната оправданост на примената на ПИМ, но истовремено и поставуваат строги ограничувања за нивна примена.

„Уставот предвидува дека овие права може да бидат ограничени само со судска одлука и само во случаи предвидени со закон, што ја вклучува судската контрола како важен механизам за заштита на човековите права при примената на ПИМ (Јовановски, 2019).”[10]

Законска поставеност во Законот за кривична постапка

Законот за кривична постапка (ЗКП), кој се применува од 2010 година, а со целосна имплементација од 2013 година, детално ги регулира посебните истражни мерки во членовите 252 до 271. Во овие одредби се определени видовите на мерки, условите за нивна примена, процедурата за одобрување, како и времетраењето и контролата на нивната примена.

Според член 252 од ЗКП, ПИМ се дозволени кога постојат основи на сомневање дека е сторено кривично дело за кое е пропишана казна затвор од најмалку четири години и кога на друг начин не може или со непропорционално тешкотија може да се прибават докази.

Законот ги набројува следниве ПИМ:

- следење и снимање на комуникации;
- следење на движењето на лица и предмети со технички средства;
- користење прикриени истражители;
- симулирана продажба и купување предмети и сл.

Овие мерки, како што наведуваат Калајџиев и Ристов (2015), имаат за цел да обезбедат ефективна борба против организираниот и тешкиот криминал, но нивната примена мора строго да се контролира, за да не се загрозат основните човекови права и слободи.

Судската контрола е суштински елемент: мерките ги одобрува надлежен судија на претходна постапка, врз основа на образложен предлог од јавниот обвинител.

[10] Jovanovski, S. (2019). *Čovekovite prava i krivičnata postapka*. Skopje: Misla.

„Оваа процедура обезбедува баланс меѓу интересите на јавната безбедност и индивидуалните права (Maneva, 2020).” [11]

Исто така, судијата мора детално да ги образложи причините за дозволување на мерката, а времетраењето на примената е ограничено (најчесто 30 дена, со можност за продолжување под исти строги услови).

Евалуација на уредувањето

Македонскиот ЗКП се стреми да воспостави европски стандарди во примената на ПИМ, во согласност со Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП), особено со член 8 од Конвенцијата – правото на почитување на приватниот и семејниот живот.

„Како што потенцира Georgievski (2022), важен предизвик останува практичната примена на овие мерки, односно доследната почитување на законските одредби од страна на истражните органи и судовите.”[12]

Во меѓународен контекст, Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП) во својата практика инсистира на „тестот на неопходност“ – мерките мора да бидат неопходни во едно демократско општество и соодветни со легитимната цел.

„Примена на ПИМ без соодветно образложение и судска контрола е спротивна на ЕКЧП (Kallašin, 2021).”[13]

Правната поставеност на посебните истражни мерки во РСМ се темели на јасна уставна забрана за произволно мешање во приватноста и комуникациите, додека ЗКП обезбедува детална процедурална рамка за нивна примена. Па така, главен фактор за заштита на човековите права останува ефективната судска и институционална контрола, како и подигнување на капацитетите на истражните органи за правилна примена на овие мерки.

---

[11] Maneva, T. (2020). „Sudskata kontrola na posebnite istražni merki“, *Pravna misla*, 1(2), 33–47.

[12] Georgievski, B. (2022). *Krivično procesno pravo*. Skopje: Praven fakultet „Justinijan Prvi“.

[13] Kallašin, I. (2021). *Evropski standardi za tajno sledenje i snimanje*. Beograd: Institut za komparativno pravo.

2.2. Улога на јавниот обвинител и судот во примената на посебните истражни мерки

Посебните истражни мерки (ПИМ) се инструменти на тајно набљудување и собирање докази кои навлегуваат во приватноста на поединецот.

Поради тоа, нивната примена е строго ограничена и е предмет на судска и обвинителска контрола. Република Северна Македонија ја следи логиката на „институционална рамнотежа“, каде јавниот обвинител и судот имаат различни, но комплементарни улоги во обезбедувањето на законитоста, ефективноста и почитувањето на човековите права при примената на ПИМ.

2.2.1. Јавниот обвинител како иницијатор и надзорен орган

Јавниот обвинител е главната фигура која ја иницира примената на посебни истражни мерки. Според член 253 од Законот за кривична постапка, јавниот обвинител има овластување да предложи примена на ПИМ пред надлежен суд, но и обврска да го стори тоа само кога е апсолутно неопходно и кога на друг начин не може да се прибават докази.

„Клучни надлежности на јавниот обвинител: (Kalajdžiev, 2016)“[14]

- Предлог за ПИМ: Обвинителот доставува барање до судијата на претходна постапка, во кое мора да го образложи постоењето на основано сомневање за сторено кривично дело со казна затвор над 4 години (чл. 252 ЗКП).
- Пропорционалност и неопходност: Барањето мора да содржи детална правна и фактичка анализа зошто предложената мерка е соодветна и пропорционална.
- Надзор над спроведувањето: По одобрување, обвинителот го следи спроведувањето на мерките од страна на овластените служби (полиција, УБК, Агенција за национална безбедност). Ова обезбедува контрола и спречување на евентуални злоупотреби.

[14] Kalajdžiev, G. (2016). *Krivično procesno pravo – Opšt del*. Skopje: Praven fakultet „Justinijan Prvi“.

- Обврска за известување: Обвинителот е должен да ја информира странката во постапката (осомничениот или обвинетиот) за примената на мерките, откако ќе престанат условите за нивна тајност (чл. 269 ЗКП).

Па така, јавниот обвинител делува и како гарант на правната оправданост, но и како овластен претставник на јавниот интерес.

2.2.2 Судот – институција за правна легитимност и заштита на правата

Судот има исклучиво право да одобрува посебни истражни мерки. Ниту еден државен орган не смее да применува вакви мерки без претходна писмена и детално образложена одлука од судијата на претходна постапка. Оваа обврска произлегува од член 252 став 3 од ЗКП и е во согласност со член 17 од Уставот на РСМ и член 8 од Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП).

Надлежности и одговорности на судот:

- Оценка на законитоста: Судот ја проверува дали се исполнети формално-правните услови за примена на мерката (тежина на делото, оправданост, временско траење).
- Оценка на фактичката состојба: Судот има обврска да ја провери основаноста на сомневањето и дали доказите навистина не можат да се прибават на друг начин.
- Издавање на решение: Судот носи писмено и образложено решение, кое мора да биде со конкретни времетраења (најмногу 30 дена, со можност за продолжување до 6 месеци во вонредни случаи).
- Контрола на продолжување: За продолжување на примената, судот мора повторно да го процени случајот врз основа на нови факти или оправдано продолжување на потребата (чл. 260 ЗКП).
- Одржување на балансот: Судот мора да обезбеди рамнотежа помеѓу безбедносните интереси на државата и правата на поединецот.

Како што нагласува Георгиевски (2022), судот не е само пасивен потписник на предлози, туку активен чувар на процесната праведност.

2.2.3. Интеракција и институционален баланс

Соработката меѓу јавниот обвинител и судот ја одразува основната логика на поделбата на власта: извршната функција (преку обвинителството) и судската власт (преку судот) се во динамична рамнотежа, со меѓусебна контрола.

Овој баланс се одржува преку:

- взаемна одговорност – обвинителот одговара за законитоста на предлогот, судот за законитоста на одлуката;
- транспарентност и надзор – секој чекор е евидентиран и контролирана од повеќе институции;
- информирање на засегнатите лица – во одреден момент, лицето против кое е спроведена мерка мора да биде известено и има право на правна заштита (Жалба, Барање за увид, итн.).

Европскиот суд за човекови права во случајот Kruslin v. France нагласува дека ефективната судска контрола е предуслов за законитост на тајното следење.

Во Република Северна Македонија, јавниот обвинител и судот имаат централна и контролна улога во примената на посебните истражни мерки. Обвинителот ја иницира мерката и го следи нејзиното спроведување, додека судот одлучува дали и под кои услови може да се дозволи. Оваа дистрибуција на надлежности не само што ги зајакнува процесните гаранции, туку овозможува правичен баланс меѓу јавниот интерес и индивидуалните слободи. Ефикасната и законита примена на ПИМ е можно само преку строго почитување на законските процедури и уставните гаранции.

2.3. Практични примери и пресуди од домашната пракса

Посебните истражни мерки (ПИМ) во Република Северна Македонија имаат суштинска улога во откривањето и гонењето на тешки кривични дела, особено оние поврзани со организиран криминал, тероризам, корупција и шпионажа.

Притоа, нивната примена, мора строго да се врши во рамките на законската процедура, со цел да се заштитат основните човекови права, особено правото на приватност и фер судење. Анализата на конкретни домашни случаи овозможува подобро

разбирање на практичната примена, потенцијалните злоупотреби и потребата од постојана судска контрола.

2.3.1. Елаборација на најчесто применувани посебни истражни мерки

Во домашната пракса, следниве ПИМ се најчесто применувани:

- Следење и снимање на комуникации (чл. 257 од ЗКП) – користена во случаи на организиран криминал, трговија со дрога, шпионажа.
- Набљудување и снимање во приватни простории со технички средства (чл. 258 ЗКП) – за собирање на тајни состаноци и нелегални договори.
- Прикриени истражители и симулирани дејствија (чл. 259 ЗКП) – применета кај случаи на корупција, злоупотреби на службена положба и финансиски криминал.
- Контрола и следење на електронска пошта и интернет-комуникации (чл. 260 ЗКП) – релевантна кај сајбер-криминал и терористички закани.

Како што нагласува Калајџиев (2016), изборот на мерката мора да биде пропорционален на тежината на делото и да не постои друг, помалку инвазивен начин за прибирање докази.

2.4. Студија на случај 1: Предметот „Шпион“ – кривично дело шпионажа

Поим и опис на случајот

Предметот „Шпион“ е високопрофилен кривичен случај од 2013–2014 година, кој опфати група обвинети – дел поранешни припадници на Министерството за одбрана, Агенцијата за разузнавање и политички активисти. Обвинетиот И. И., заедно со други лица, беа осомничени дека прибирале, чувале и пренесувале доверливи државни информации на странска разузнавачка служба, при што се нарушувала националната безбедност.

Примена на ПИМ во истрагата

Според јавно достапни информации, во овој случај биле применети следниве ПИМ:

- следење телефонски разговори и електронска комуникација;
- тајно снимање на состаноци во јавни и приватни простории;
- следење на движењето на осомничените со ГПС;
- употреба на прикриен истражител за симулирана средба.

Мерките биле одобрени од судија на претходна постапка, а извршени од страна на органите за внатрешни работи.

Правна и човековоправна анализа

Притоа, одбраната тврдеше дека дел од доказите биле прибавени надвор од рокот утврден со судската одлука, односно без навремено продолжување на ПИМ. Според член 260 од ЗКП, секое продолжување на посебна истражна мерка мора повторно да се одобри од суд и да биде образложено. Поради тоа, судот, оцени дека доказите се прибрани законито, бидејќи имало навремени и образложени продолжувања.

И покрај тоа, во јавната дебата се поставија прашања за прекумерната примена на следење, вклучително и на лица кои немале формален статус на осомничени. Ова ја отвори темата за зафатот и границите на мерките и потенцијалното мешање во приватноста на граѓаните, што е регулирано и со член 17 од Уставот и член 8 од ЕКЧП.

2.5. Студија на случај 2: „Таргет – тврдина“ – незаконско прислушување

Поим и опис на случајот

Случајот „Таргет – тврдина“ е еден од најзначајните во поновата историја на правосудството во Северна Македонија. Истражуван од Специјалното јавно обвинителство (СЈО), предметот се однесува на системско и масовно незаконско следење и прислушување на комуникации на над 20.000 граѓани, извршено во периодот од 2008 до 2015 година од страна на службеници на УБК.

Примена на ПИМ во пракса

Во истрагата било утврдено дека:

- ПИМ биле спроведувани без судска наредба или со фалсификувани барања;

- пристап до телекомуникацискатa мрежа бил овозможен на вработени без овластување;
- службеници ја искористиле својата положба за да прибираат податоци не само за осомничени, туку и за новинари, политичари, бизнисмени и приватни лица.

Правна и институционална анализа

Во правната анализа се утврди дека:

- биле повредени член 252 и 257 од ЗКП (без судска одлука);
- повредени се и основни уставни и човекови права, вклучително и член 17 од Уставот (тајност на комуникации) и член 8 од ЕКЧП;
- Врз основа на прибрани докази, дел од високи функционери на УБК беа осудени за злоупотреба на службена положба и овластување.

Врховниот суд, во својата одлука Пс.број 2/2021, ја потврди пресудата и нагласи дека „без судска одлука, секоја форма на следење на комуникација претставува флагрантна повреда на човековите права“.

2.6. Судска пракса и институционални поуки

Овие случаи ја откриваат важноста на:

- ефективна судска контрола врз ПИМ;
- објективноста и стручноста на обвинителството при иницирање на мерките;
- јасна одговорност и санкции при незаконска примена;
- гаранции за отштета и правна заштита на граѓаните.

Случајот „Таргет – тврдина“ претставува пример како системска злоупотреба на ПИМ може да предизвика институционална и политичка криза и укажува на потребата од реформа на безбедносните служби и подобра внатрешна контрола.

Примената на посебните истражни мерки во домашната пракса е двојно значајна: од една страна, како средство за ефикасна борба против сериозен криминал, а од друга страна, како потенцијален извор на прекршување на човековите права.

Анализата на предметите „Шпион“ и „Таргет-тврдина“ покажува дека институционалниот надзор, судската независност и транспарентноста на истражните

органи се важни фактори во одржувањето на владеењето на правото. Најпрво, потребна е постојана едукација на носителите на функциите, подобрување на законската рамка и обезбедување ефективна судска заштита за лицата чии права се повредени.

2.7. Европски стандарди и практиката на Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП)

Посебните истражни мерки (ПИМ), како тајни методи за прибирање докази во кривичната постапка, во својата суштина значат државно мешање во приватниот живот на поединецот.

Па така, нивната употреба мора да биде во склад со меѓународните стандарди за заштита на човековите права. Основата на тие стандарди во Европа е Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП), а за нивната примена и толкување клучна е праксата на Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП).

ЕСЧП е наднационално тело со овластување да одлучува по жалби на физички и правни лица за повреда на нивните права од страна на државите-членки. Република Северна Македонија е членка на Советот на Европа и потписничка на ЕКЧП од 1997 година и е обврзана да ги имплементира и почитува одлуките на Судот, вклучително и во областа на ПИМ.

2.7.1. Нормативна основа – Член 8 од ЕКЧП

Член 8 од ЕКЧП гарантира:

„Секој има право на почитување на неговиот приватен и семеен живот, неговиот дом и неговата комуникација.“

(став 1)

„Јавниот орган не смее да се меша во остварувањето на ова право освен ако мешањето е во согласност со законот и е неопходно во едно демократско општество, во интерес на националната безбедност, јавната безбедност, економската благосостојба, спречувањето на нереди или криминал, заштитата на здравјето, моралот или правата и слободите на другите.“

(став 2)

Овој член е основа за оценување на законитоста и пропорционалноста на сите посебни истражни мерки, особено оние кои опфаќаат следење на комуникации, прислушување, тајно снимање, следење движење и слични активности.

2.7.2. Критериуми утврдени од ЕСЧП

ЕСЧП има воспоставено јуриспруденција со три суштински критериуми за законитост на тајните истражни мерки:

Законитост (lawfulness)

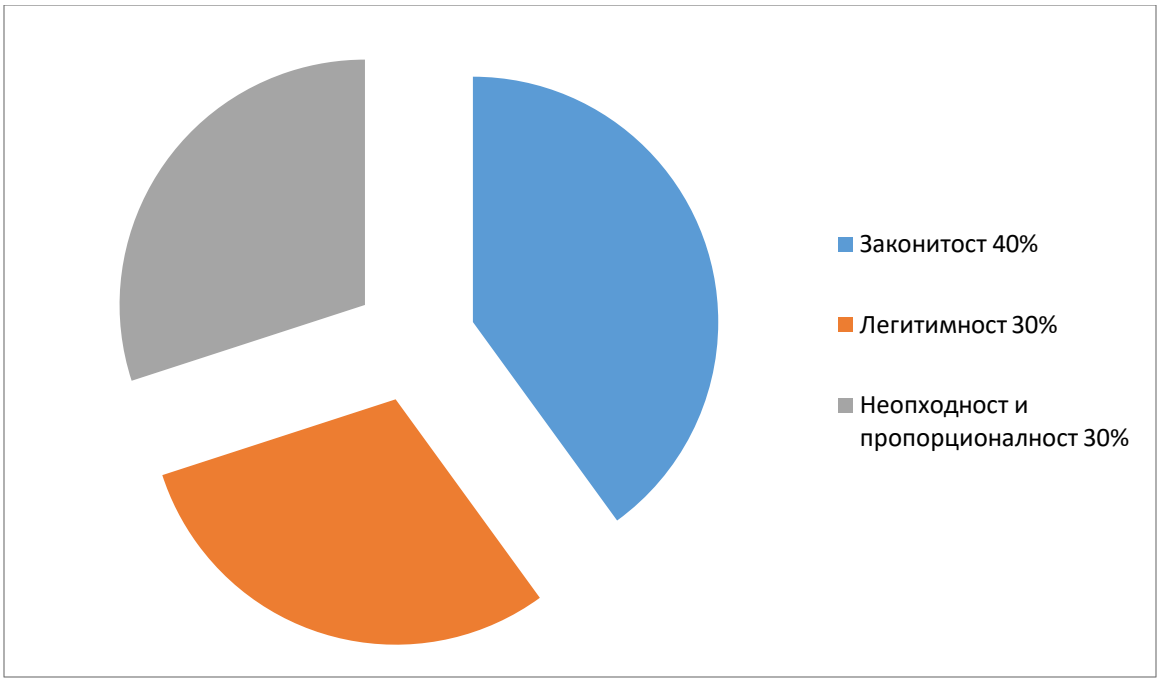
Мерката мора да биде основана на јасна, достапна и прецизна законска одредба. Законот мора да содржи:

- опсег и услови на примената;
- максимално времетраење;
- критериуми за избор на лицата;
- процедурална заштита;
- начини на надзор.

Во случајот Kruslin v. France (1990), Судот утврди дека француското законодавство за прислушување не било доволно прецизно, што претставувало повреда на членот 8.

Легитимна цел

Мерката мора да има оправдана цел, како што се: национална безбедност, спречување на криминал, јавна безбедност итн. Ова се строго дефинирани цели во став 2 од член 8 и Судот не прифаќа пошироко толкување.

Дијаграм бр.1 Процентуален приказ на критериумите за законитост на ПИМ според ЕСЧП

Опис на дијаграмот

Дијаграмот бр. 1 прикажува процентуален распоред на трите основни критериуми што ги користи Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП) при оценка на законитоста на примената на Посебни истражни мерки (ПИМ).

„Овие критериуми се пресудни при одлучувањето дали интервенцијата во правата на поединецот е оправдана и во согласност со Европската конвенција за човекови права. (Leach, 2020)"[15]

- Законитост (40%): Овој критериум има највисок процентуален удел во дијаграмот, што укажува дека ЕСЧП најчесто се повикува на принципот на законитост при анализа на ПИМ. Тоа значи дека секое мешање во човековите права мора да биде „пропишано со закон", односно да има јасна и предвидлива правна основа.

[15] Leach, P. (2020). *Taking a Case to the European Court of Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.

- Легитимна цел (30%): Вториот критериум претставува проверка дали мерката служи за легитимна цел, како што се: национална безбедност, јавен ред, спречување на криминал, или заштита на правата и слободите на другите. Присуството на овој критериум во 30% од случаите покажува дека ЕСЧП често проверува дали државната интервенција има оправдана цел.
- Неопходност и пропорционалност (30%): Исто така со удел од 30%, овој критериум се однесува на проверката дали примената на ПИМ е неопходна во едно демократско општество и дали постои рамнотежа меѓу интересот на државата и заштитата на индивидуалните права. Ова е еден од најважните стандарди на ЕСЧП, кој често доведува до утврдување на повреда на Конвенцијата.

Овој дијаграм, јасно покажува дека сите три критериуми се важни во оценката на ЕСЧП, но најголем акцент се става на законитоста, што значи дека државите најчесто потфрлуваат токму во обезбедувањето на јасна и прецизна правна рамка за спроведување на ПИМ. Ова упатува на потребата од унапредување на законодавството и негово усогласување со стандардите на ЕСЧП за да се избегнат повреди на човековите права.

2.7.3. Неопходност и пропорционалност

Мерката мора да биде „неопходна во едно демократско општество“, што значи дека:

- мора да постои итна потреба;
- не смее да има поблага алтернатива;
- мора да се применува само против лицето за кое има основан сомнеж;
- судот мора да направи прецизна проценка.

Во случајот Zakharov v. Russia (2015), Судот утврди дека руската законска рамка дозволувала прекумерна слобода на органите за следење, без ефективна судска контрола, и тоа довело до системска повреда на член 8.

<u>Клучни пресуди од праксата на ЕСЧП</u>

Klass and Others v. Germany (1978)

Првпат ЕСЧП признава дека државите имаат легитимна цел да применуваат тајни мерки, но само ако:

- постои јасен закон;
- има судска или друга независна контрола;
- се обезбедува правна заштита на засегнатите лица.

Liberty and Others v. UK (2008)

Судот пресуди дека британскиот закон за масовно следење не обезбедувал доволна заштита против произвол. Судот ја осуди практиката на неразграничено собирање на податоци без прецизни критериуми и ја нагласи потребата од индивидуализирана проценка.

Roman Zakharov v. Russia (2015)

Оваа пресуда има системска тежина. Судот истакна дека дури и постоењето на тајна програма која овозможува надзор без контрола, повредува права, дури и ако конкретното лице не може да докаже дека било следено.

Последици и влијание врз националното право

Усогласеност на ЗКП со стандардите на ЕСЧП

ЗКП на РСМ предвидува повеќе гаранции, вклучително:

- судско одобрување на мерките (чл. 252–257);
- ограничено времетраење (максимум 6 месеци);
- известување на лицето по завршување (чл. 261);
- судска контрола на доказите (чл. 12).

Но, случаите како „Таргет – тврдина“ покажаа дека:

- законите може да се злоупотребат доколку нема надзор;
- процедурите често се формални, но без реална контрола;
- лицата не се известуваат навремено;
- судската контрола е површна или номинална.

ЕСЧП би можел да оцени дека таквата практика води до структурна повреда на правото на приватност и покрај формалното постоење на законска рамка.

2.7.4. Поуки и препораки од праксата на ЕСЧП

Законот мора да биде достапен, предвидлив и прецизен.

- Не смее да се дозволува масовен надзор без судско образложение;
- Контролата мора да биде реална и независна, не само внатрешна (од страна на МВР);
- Лицата мора да имаат можност за правна заштита, дури и по истек на мерката;
- Судската контрола мора да вклучува оценка на пропорционалноста.

Овие стандарди не се само правно обврзувачки, туку и суштински за демократијата, владеењето на правото и интеграцијата на земјата во ЕУ.

Примената на посебните истражни мерки мора строго да се одвива во согласност со европските стандарди за заштита на човековите права. Европскиот суд за човекови права доследно нагласува дека приватноста не смее да биде жртва на неограничени државни овластувања.

Република Северна Македонија има формално усогласен закон со ЕКЧП, но останува предизвикот на практична имплементација, особено во делот на надзорот и транспарентноста. Подобрување на контролата, отчетноста и правната заштита се неопходни за зајакнување на човековите права и правната држава.

Член 8 ЕКЧП – право на приватен и семеен живот

Член 8 од Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП) гарантира едно од основните човекови права – правото на почитување на приватниот и семејниот живот, домот и кореспонденцијата. Ова право претставува фундаментална вредност во секое демократско општество, при што неговото ограничување е дозволено само под строго определени услови.

При примената на посебни истражни мерки (ПИМ), како што се следење на комуникации, надзор, тајно снимање или инфилтрација, неопходно е да се направи

прецизна проценка дали и колку ваквите мерки го нарушуваат правото на приватност загарантирано со член 8 од Конвенцијата.

Содржина и значење на член 8 ЕКЧП

Член 8(1) од ЕКЧП пропишува дека:

„Секое лице има право на почитување на неговиот приватен и семеен живот, неговиот дом и неговата кореспонденција.“

Меѓутоа, ставот 2 од истиот член дозволува одредени ограничувања:

„Јавниот орган не смее да се меша во вршењето на ова право, освен ако мешањето е во согласност со законот и е неопходно во едно демократско општество...“

Ова значи дека државата има позитивна и негативна обврска: негативната е да се воздржи од произволно мешање, а позитивната е да обезбеди правна заштита од прекршување на правото од страна на трети лица (Van Dijk et al., 2018).

Тестот за дозволеност според ЕСЧП

Европскиот суд за човекови права развил т.н. тростепен тест за да утврди дали вмешувањето на државата во правото од член 8 е оправдано:

- Законитост: Мерката мора да биде предвидена со закон (односно да има јасна и предвидлива правна основа).
- Легитимна цел: Мерката мора да се спроведува за некоја од целите предвидени во член 8 (2), како што се национална безбедност, јавна безбедност, спречување на криминал и слично.
- Неопходност во демократско општество: Мерката мора да биде пропорционална и оправдана во однос на легитимната цел (Klass and Others v. Germany, 1978; Romanov, 2002).

Ова е од голема важност при оценување на законитоста и пропорционалноста на ПИМ, бидејќи тие директно навлегуваат во приватниот живот на граѓаните.

Судска пракса на ЕСЧП

Во случајот Klass and Others v. Germany (1978), Судот првпат се изјасни за тајно следење како облик на мешање во правото на приватен живот. Судот призна дека државите имаат легитимен интерес да прибираат информации за заштита на националната безбедност, но потенцира дека таквите мерки мора да бидат строго контролирани и ограничени.

Во случајот Uzun v. Germany (2010), ЕСЧП ја разгледа употребата на GPS надзор и оцени дека таквата интервенција претставува мешање во приватниот живот, но беше дозволена со оглед на тежината на делото и краткиот временски период на следење.

Во пресудата Zakharov v. Russia (2015), Судот утврди дека руската легислатива не овозможува адекватна судска контрола над тајното прислушување, што претставува повреда на член 8.

Овие пресуди создаваат значајни стандарди кои земјите, вклучувајќи ја и Република Северна Македонија, мора да ги применат при дизајнирање и спроведување на своите механизми за ПИМ.

Импликации за националното законодавство

Македонското законодавство мора да ги усогласи домашните процедури за ПИМ со барањата од член 8 на ЕКЧП и судската пракса на ЕСЧП.

Ова подразбира:

- детално уредување на видовите и обемот на ПИМ;
- јасна законска основа и ограничување во време и опсег;
- претходна судска контрола (ex ante) и ефикасна контрола по спроведувањето (ex post);
- институционална транспарентност и заштита од злоупотреби.

Исто така, постои ризик државата да биде прогласена за одговорна за повреда на член 8, што може да резултира со осуда од ЕСЧП и обврска за надомест на штета.

Член 8 од ЕКЧП поставува цврста заштита на приватниот и семејниот живот на граѓаните, вклучително и од страна на државата. Примената на посебни истражни мерки

мора да биде во целосна согласност со европските стандарди за да се обезбеди правна сигурност, пропорционалност и заштита од произволна интервенција.

Судската пракса на ЕСЧП претставува суштинска насока во унапредување на правната рамка во Република Северна Македонија.

ГЛАВА 3: Примена на посебните истражни мерки во пракса

3.1. Практични предизвици при спроведување (технички, правни и етички)

3.1.1 Надзор, контрола и отчетност

Посебните истражни мерки (ПИМ), како што се следење на комуникации, тајни снимки, инфилтрации и надзор на електронска пошта, претставуваат суштински алатки во борбата против организираниот криминал, корупцијата и тероризмот.

Исто така, нивната примена во пракса се соочува со низа технички, правни и етички предизвици.

„Особено е значајно прашањето за надзорот, контролата и отчетноста, бидејќи злоупотребата на ПИМ директно може да резултира со повреда на основни човекови права, особено правото на приватност (Murray, 2016).”[16]

3.1.2.Практични предизвици при спроведување

„Спроведувањето на ПИМ во практиката е сложен и чувствителен процес кој вклучува повеќе аспекти: (Bures, 2016)”[17]

[16] Murray, D. (2016). *Investigative Measures and Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

[17] Bures, O. (2016). *Special Investigative Measures and the Right to Privacy in Criminal Proceedings*. Journal of Criminal Law, 80(2), 120–138.

Технички предизвици

Напредокот на технологијата

Со постојаното унапредување на комуникациските технологии (како што се енкриптираните апликации и виртуелните приватни мрежи), органите на прогонот се соочуваат со се потешки услови за ефикасно следење на осомничените (Brown, 2017).

Традиционалните методи за следење стануваат се помалку ефикасни, што бара нови технички решенија и високо обучен кадар.

Недостаток на ресурси

„Многу полициски и разузнавачки агенции, особено во земјите во транзиција, се соочуваат со недостиг од современа опрема, соодветни алатки за дигитално следење и квалитетна техничка поддршка (Wright & Kreissl, 2014).”[18]

Правни предизвици

Недоволна јасност на законите

Па така, законската рамка што ги регулира ПИМ е премногу општа или не ги опфаќа сите современи облици на комуникација. Ова создава правна несигурност и ја зголемува опасноста од произволна примена.

Недоволна судска контрола

Исто така, судовите понекогаш одобруваат ПИМ без доволно образложение или без сериозна анализа на потребата од такви мерки. Ова води кон формализам наместо суштинска правна заштита.

Етички предизвици

Баланс меѓу безбедноста и приватноста

[18] Wright, D., & Kreissl, R. (2014). *Surveillance in Europe*. London: Routledge.

„Еден од главните етички предизвици е балансирањето меѓу потребата за ефективна борба против криминал и заштитата на човековите права, особено приватноста (Zedner, 2009).” [19]

Непропорционална употреба на ПИМ може да доведе до прекумерно мешање во приватниот живот и чувство на општествена надзорност.

Легитимитет и доверба

„Без транспарентност и отчетност, граѓаните можат да ја изгубат довербата во институциите, што ги компромитира не само човековите права, туку и легитимитетот на правосудниот систем (Sorell & Draper, 2012).”[20]

Надзор, контрола и отчетност

Контролата на примената на ПИМ е од големо значење за да се избегне нивна злоупотреба и да се обезбеди заштита на правата на граѓаните. Системот за надзор мора да биде ефективен, независен и транспарентен.

Судска контрола

Примената на ПИМ мора да биде претходно одобрена од судија, кој треба да ја процени неопходноста, пропорционалноста и целта на мерката. Ова бара обезбедување на конкретни и основани докази, а не само сомнежи или шаблонски барања.

Парламентарен и институционален надзор

Покрај судската, мора да постои и институционална контрола преку специјализирани тела или независни регулатори кои ќе ја следат законитоста на примената на ПИМ.

„Во некои европски земји, постојат парламентарни комисии со надлежност да вршат ревизија на дејствијата на безбедносните служби (Born & Leigh, 2005).”[21]

---

[19] Zedner, L. (2009). *Security*. London: Routledge.

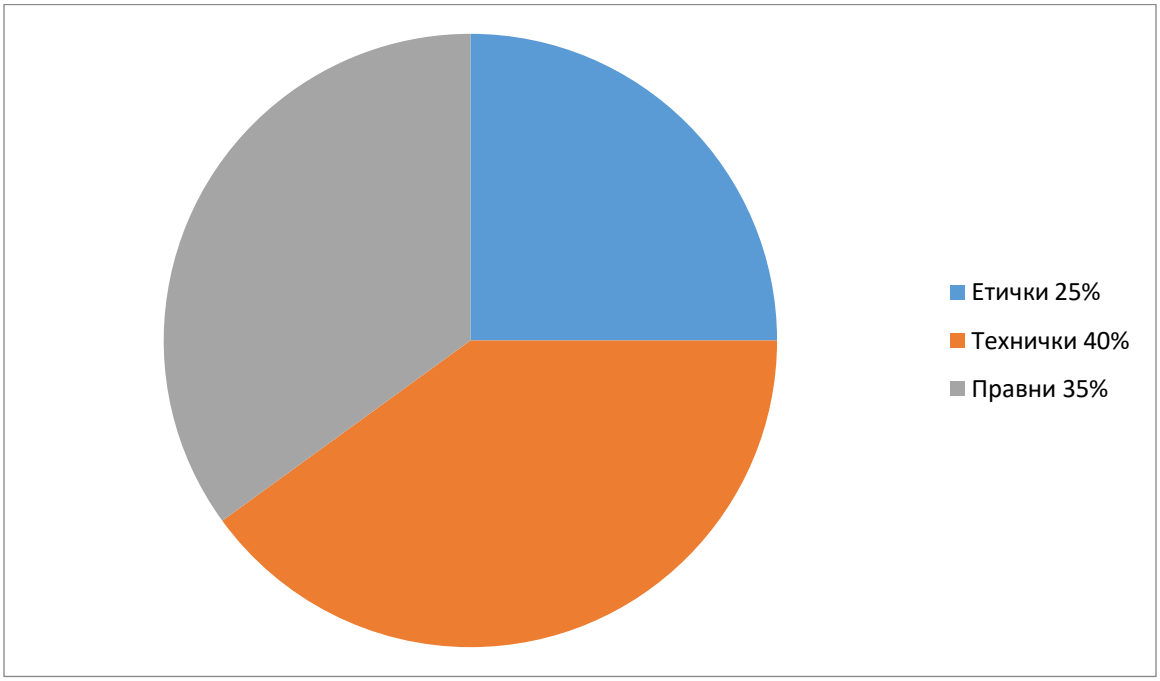
[20] Sorell, T., & Draper, H. (2012). *Security and Privacy: Ethics and Human Rights in Surveillance*. Amsterdam: Rodopi.

Обврска за отчетност

Органите кои применуваат ПИМ мора да водат прецизна евиденција и да бидат обврзани на периодично известување пред независен надзорен орган.

„Исто така, по завршување на постапката, лицата што биле предмет на ПИМ треба да бидат известени, освен ако тоа сериозно не ја загрозува истрагата (Murray, 2016).”[22]

Примената на ПИМ во пракса претставува сложен процес кој бара постојана техничка адаптација, правна прецизност и етичка одговорност. Без соодветен надзор, контролни механизми и отчетност, постои ризик ваквите мерки да станат средство за масовно надгледување, наместо легитимна алатка за борба против криминал. Затоа, усогласувањето со европските стандарди и добрите практики е императив за секоја демократска држава.

Дијаграм бр. 2 Предизвици при примена на ПИМ

[21] Born, H., & Leigh, I. (2005). *Making Intelligence Accountable: Legal Standards and Best Practice for Oversight of Intelligence Agencies*. Oslo: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF).

[22] Murray, D. (2016). *Investigative Measures and Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Опис на дијаграмот

Дијаграмот бр. 2 прикажува процентуална распределба на трите главни категории на предизвици кои се јавуваат при примена на посебните истражни мерки (ПИМ) во Република Северна Македонија. Тоа се технички, правни и етички предизвици, чија застапеност е илустрирана преку круг-дијаграм, каде секој сегмент претставува дел од вкупната проблематика поврзана со оперативната имплементација на ПИМ.

- Техничките предизвици се најзастапени и сочинуваат 40% од вкупните потешкотии. Тие се однесуваат на ограничени технолошки капацитети, недостаток од соодветна опрема, неможност за следење на енкриптирани комуникации и недостаток на стручен кадар обучен за примена на напредни следачки алатки.
- Правните предизвици зафаќаат 35% од вкупните предизвици. Овие се однесуваат на несоодветна законска регулатива, недоволна јасност во дефинирањето на законските основи за примена на ПИМ, како и слаба судска и институционална контрола. Нивната присутност значајно влијае врз легитимноста и правната предвидливост на мерките.
- Етичките предизвици, кои се застапени со 25%, укажуваат на моралните дилеми поврзани со нарушување на приватноста, можноста за злоупотреба, недоволна транспарентност и пад на јавната доверба во институциите. Тие претставуваат суштински дел од дебатата за соодветниот баланс меѓу безбедноста и човековите права.

Овој дијаграм укажува дека предизвиците со кои се соочуваат надлежните институции се мултидимензионални, но дека технолошката неподготвеност најчесто претставува најголема пречка во ефективната примена на ПИМ.

Исто така, неопходна е интегрирана стратегија која ќе ги адресира сите три аспекти – технички, правни и етички, со цел да се обезбеди ефикасна и човеково-почитувачка примена на овие мерки.

3.2. Улогата на телеком операторите и другите посредници

Ефикасната примена на посебните истражни мерки (ПИМ) во дигиталната ера не е можно да се реализира без соработка со телекомуникациските оператори, интернет провајдерите и другите посредници на електронски комуникации.

Овие субјекти претставуваат техничка врска помеѓу органите за спроведување на законот и електронските податоци кои се предмет на прибирање.

„Исто така, правната рамка мора да обезбеди јасни обврски, заштитни механизми и надзор над нивната улога, особено со оглед на можноста за прекумерно мешање во приватноста и комуникациските права на граѓаните (Brown, 2017).”[23]

3.2.1. Улогата на телеком операторите и други посредници во спроведување на ПИМ

Во Република Северна Македонија, како и во повеќето европски земји, законската рамка предвидува обврска за операторите да соработуваат со надлежните органи при примена на одобрени ПИМ. Оваа соработка главно се однесува на обезбедување на пристап до податоци за комуникација, локациски информации, метаподатоци, но и во некои случаи – содржина на комуникацијата, со соодветно судско одобрение.

Законски решенија поврзани со улогата на операторите

Закон за електронски комуникации

Овој закон ја регулира обврската на операторите да воспостават технички капацитет за реализација на ПИМ. Согласно член 175 и понатаму, операторите се должни да овозможат таен, сигурен и контролиран пристап до податоците, само врз основа на судско решение. Законот предвидува и технички стандарди и услови за чување на податоците.

Закон за следење на комуникации

[23] Brown, I. (2017). *Cybersecurity and Human Rights in the Age of Cyberveillance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Со овој закон, донесен поради унапредување на транспарентноста и контрола над надзорните практики, се воспоставува посебен надзорен орган — Оперативно-техничка агенција (ОТА), која има задача да обезбеди независна врска помеѓу телеком операторите и органите на прогон, елиминирајќи ја можноста за произволно или неконтролирано следење.

Практична соработка и правни дилеми

Техничка интероперабилност

Операторите мора да воспостават системи кои се технички усогласени со барањата на надлежните институции. Ова бара значителни ресурси и експертиза, што не секогаш им е достапно на сите провајдери.

Заштита на личните податоци

Од операторите се бара внимателно постапување со чувствителни податоци. Тие имаат обврска да обезбедат безбедносни протоколи кои ќе спречат неовластен пристап, злоупотреба или губење на податоците, согласно Законот за заштита на лични податоци и европските стандарди за приватност.

Одговорност и транспарентност

Иако операторите соработуваат со државните органи, тие не смеат да бидат слеп инструмент на власта. Потребна е двојна лојалност, кон јавниот интерес и кон правото на граѓаните на приватност. Па така, законите предвидуваат можност за операторите да оспорат незаконити или неправилни барања, како и нивна отчетност кон телата за заштита на човековите права.

3.2.2. Улогата на Оперативно-техничката агенција (ОТА)

ОТА е посебен државен орган со улога да функционира како технички посредник меѓу телеком операторите и органите за истрага, со што се елиминира директниот пристап на полицијата до комуникациските мрежи.

Всушност, ОТА има задача да:

- врши контрола врз активностите за следење;
- обезбеди евиденција за секоја активност;
- доставува извештаи до Собранието;
- овозможи безбедна, но правно ограничена комуникација помеѓу страните (Mowbray, 2012).

Телеком операторите и другите посредници имаат многу важна, но деликатна улога во спроведувањето на посебните истражни мерки. Преку законски дефинирани обврски и институционален надзор, нивното учество треба да обезбеди ефикасност во истражувањето, но и заштита на основните човекови права, особено правото на приватност и фер постапка.

Преку агенцијата ОТА се воспоставува систем на техничка и правна рамнотежа кој овозможува примена на ПИМ во согласност со европските стандарди.

3.2.3. Интернационални стандарди за обврски на операторите

Улогата на телеком операторите и другите провајдери на услуги за електронска комуникација не е само национално прашање, туку е предмет на меѓународна регулатива, особено во рамките на Европската Унија (ЕУ) и Советот на Европа. Овие институции поставуваат насоки кои имаат за цел да обезбедат усогласеност на правата на граѓаните со безбедносните интереси на државите.

Клучни меѓународни документи:

- Директива 2002/58/ЕЗ (за приватност и електронски комуникации) бара од операторите да обезбедат поверливост на комуникациите, но и да соработуваат со органите на прогонот под строги услови и правни гаранции.
- Препорака на Советот на Европа R(95)4 предвидува дека мерките за следење мора да бидат пропорционални, да имаат судско одобрување и техничките посредници треба да постапуваат според строго дефинирани процедури.
- Основни начела на ЕУ за заштита на лични податоци бараат минимизација, транспарентност и информираност, и истовремено ја ограничуваат обврската за масовно чување на податоци.

„Па така, националното законодавство (како Законот за електронски комуникации и Законот за следење на комуникации) мора да биде во хармонија со овие стандарди, со цел Република Северна Македонија да ги почитува обврските од ЕКЧП и правото на ЕУ (Mowbray, 2012).”[24]

3.2.4. Улогата на операторите во случаи на масовно следење

Во меѓународната пракса, улогата на телеком- операторите била важна во случаи на масовно и нерегулирано прибирање на податоци, што довело до прекршувања на член 8 од Европската конвенција за човекови права.

Клучен случај:

Во Zakharov v. Russia (2015), Европскиот суд за човекови права утврди дека руските безбедносни служби имале директен пристап до системите на мобилните оператори, без ефективен судски надзор. Судот оцени дека таквата практика е во спротивност со правото на приватен живот.

Во такви случаи, недостатокот од интервенција или одбивање од страна на операторите да соработуваат под неправилни услови се смета за прикриено соучество.

Оттука, произлегува обврската операторите не само да соработуваат, туку и да реагираат кога барањата се неосновани или незаконски.

3.2.5. Трошоци за операторите и прашања за надомест

Еден од најмалку дискутираните, но суштински аспекти е финансискиот товар кој го носат телеком операторите при реализација на барањата за ПИМ. Инсталирањето на специјализирани технички системи, одржувањето на тие системи и обезбедување на обучен кадар, претставува значителен трошок за приватните компании.

Клучни прашања:

[24] Mowbray, A. (2012). *Cases and Materials on the European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.

- Дали државата треба да ги покрива трошоците за опрема и ресурси?
- Дали постои правна обврска за операторите да ја сносат цената?
- Дали непокривањето на трошоците може да доведе до нееднаквост меѓу операторите?

Во некои земји, како што се Германија и Холандија, државата делумно ги субвенционира трошоците на операторите, додека во други (како Обединетото Кралство), операторите се обврзани самите да го покријат целиот трошок (Wright & Kreissl, 2014).

Овој аспект е важен бидејќи недостигот од ресурси може директно да влијае врз правната сигурност и ефикасноста на примената на ПИМ. Тој исто така создава потенцијален конфликт на интерес меѓу деловниот интерес на операторите и јавната безбедност.

Телеком операторите не се пасивни технички канали, туку активни чинители во процесот на примена на ПИМ, кои мора да работат под јасни меѓународни стандарди, со заштитни механизми против злоупотреби и под економски фер- услови.

3.3. Заштита од злоупотреба и надминување на овластувањата

Посебните истражни мерки (ПИМ) по својата природа се интрузивни и високо ризични во однос на заштитата на човековите права, особено правото на приватност, фер-судење и слобода на изразување.

Поради нивниот таен карактер и ограничената можност за јавна и судска контрола во реално време, ризикот од злоупотреба и надминување на овластувањата од страна на државните органи е реален и сериозен (Leach, 2020). Затоа, суштинска компонента на правниот и институционалниот систем е постоењето на механизми за превенција, надзор и санкционирање на злоупотребите.

Заштитата од злоупотреба не подразбира само формална судска процедура, туку и поставување на систем на правни, институционални и технички бариери кои ќе спречат произволна, политички мотивирана или неоснована употреба на ПИМ. ЕСЧП во својата судска пракса упорно укажува дека „самото постоење на тајни надзорни системи може да има ефект на „ладно одвраќање“ врз слободите, ако не е придружено со ефективна контрола“ (Zakharov v. Russia, 2015).

3.3.1.Јасно дефинирана законска рамка

Законите што ја уредуваат употребата на ПИМ мора да бидат прецизни, достапни и предвидливи. Ова значи дека граѓаните и операторите треба да имаат јасна претстава за тоа кога, како и од кого може да бидат предмет на следење.

Добрата законска рамка треба да вклучува:

- строго утврдени услови за примена (на пр. сериозност на делото);
- временски ограничувања на мерките;
- определена категорија овластени органи;
- механизми за поединечна правна заштита.

3.3.2 Судска и институционална контрола

Контролата врз ПИМ мора да биде превентивна, тековна и последователна (ex ante, in situ и ex post). Превентивната судска контрола (ex ante) се состои од обврска да се добие одобрение од независен судија, кој ќе ја оцени пропорционалноста на предложената мерка (Murray, 2016).

Исто така, независни тела, како што е Оперативно-техничката агенција (ОТА), треба да обезбедат техничка бариера меѓу органите за истрага и телекомуникациските оператори. Контролата in situ вклучува тековен надзор, додека ex post контролата се реализира преку судска заштита или извештаи до парламентот.

3.3.3 Заштита на правата на засегнатите лица

По завршување на мерката, ако тоа не го попречува понатамошното гонење, индивидуата што била предмет на ПИМ треба да биде известена, со цел да може да искористи правни средства (жалба, тужба, обештетување).

„Заштитата на правата вклучува: (Zegveld, 2016)”[25]

[25] Zegveld, L. (2016). *Human Rights in Armed Conflict: Law, Practice, and Policy*. Oxford: Oxford University Press.

- право на информираност;
- право на правен лек;
- право на обештетување во случај на незаконито следење.

3.3.4 Одговорност и санкционирање на злоупотреба

Во случаи кога органите на прогонот, безбедносните служби или операторите ја надминале својата надлежност или ги повредиле процедурите, мора да постои ефективен систем на одговорност.

Мерките вклучуваат:

- кривична и дисциплинска одговорност за службени лица;
- парична казна или губење на лиценца за оператори;
- постапки пред суд или институции за човекови права.

Како што нагласува Born и Leigh (2005), „надзорот е бесмислен без можност за санкционирање“.

3.3.5 Улогата на парламентот, невладиниот сектор и медиумите

Јавниот надзор врз ПИМ не завршува во судниците. Парламентарните тела, омбудсманот, агенциите за заштита на лични податоци, невладините организации и истражувачките новинари играат суштинска улога во откривање и спречување на злоупотребите.

Нивниот придонес е во:

- објавување на извештаи;
- предлагање законски измени;
- поддршка на жртвите на незаконски следења;
- јавно информирање и создавање притисок за транспарентност.

Заштитата од злоупотреба и надминување на овластувањата е централен елемент во секој правен систем што дозволува примена на тајни истражни мерки. Без соодветни

правни стандарди, независен надзор и ефикасни санкции, ПИМ можат лесно да преминат од легитимна алатка за безбедност во средство за репресија.

Со воспоставување на функционален механизам за јавно, институционално и судско спречување на злоупотребите, државата покажува дека безбедноста не е на сметка на слободата, туку во нејзина заштита.

3.4. Независни механизми за надворешна жалба

Еден од главните елементи за заштита од злоупотреба на посебните истражни мерки (ПИМ) е постоењето на независни механизми за жалба, кои овозможуваат на граѓаните ефективен правен лек во случај на незаконито следење или нарушување на нивните права.

Ваквите механизми не се ограничуваат само на национално ниво, туку се применуваат и преку меѓународни институции, како што е Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП).

Национални жалбени механизми:

- судска заштита (жалба до надлежен суд по добивање известување за применета ПИМ);
- жалби до Омбудсманот и Агенцијата за заштита на лични податоци;
- жалби до парламентарни тела кои вршат надзор над безбедносните служби.

Меѓународни механизми:

Граѓаните имаат право да поднесат претставка до ЕСЧП, согласно член 34 од ЕКЧП, кога државата ги прекршила нивните права, особено правото на приватен живот (член 8) и правото на ефективен правен лек (член 13).

Пример:

Во случајот Klass and others v. Germany (1978), Судот оцени дека дури и ако жртвата не знае дека била предмет на следење, државата мора да обезбеди независна жалбена процедура за таа да има реална заштита.

3.5. Истражувања и статистики за злоупотреби на ПИМ во Европа

Повеќе меѓународни извештаи и академски анализи укажуваат на значаен број случаи на прекумерна, несоодветна или незаконска примена на ПИМ во европскиот контекст. Овие злоупотреби честопати се прикриени поради тајноста на процедурите, што го отежнува следењето и надзорот.

Пример – Извештај на Советот на Европа:

Во специјален извештај од 2015 година, Советот на Европа укажува на недоволен надзор, премногу широко дефинирани овластувања и слаби механизми за отчетност во неколку земји-членки.

Некои држави користат ПИМ не само за сериозен криминал, туку и за следење на новинари, активисти и политички опоненти, што претставува директно кршење на ЕКЧП.

Статистички податоци (според DCAF, 2020):

- Над 65% од мерките за следење во источна и југоисточна Европа биле иницирани без конкретна опасност по јавната безбедност;
- Само 20% од засегнатите лица се известени дека биле предмет на следење;
- Во 30% од случаите каде што било поднесено известување до суд, мерките биле ретроактивно оценети како незаконити.

Овие податоци укажуваат на потреба од посистематско објавување и анализа на злоупотребите во секоја земја, вклучително и во Република Северна Македонија.

3.6 Баланс меѓу националната безбедност и човековите права

Примена на ПИМ неизбежно поставува тешко прашање за балансот помеѓу потребата на државата да го заштити јавниот интерес (безбедноста, јавниот ред, спречување тероризам) и зачувување на основните човекови слободи и права.

Судска практика:

Во случајот Szabó and Vissy v. Hungary (2016), ЕСЧП укажа дека иако државата има дискрециono право да следи комуникации во интерес на националната безбедност, таквата интервенција мора да биде строго контролирана, оправдана и пропорционална на целта што се бара да се постигне.

Правни и етички принципи:

- Принцип на неопходност: ПИМ може да се користат само кога нема друга, поблага мерка.
- Принцип на пропорционалност: Мерката мора да биде соодветна на тежината на заканата.
- Принцип на правна предвидливост: Законите мора да бидат доволно јасни за граѓаните да можат да ги предвидат последиците.

Постигнување на овој баланс е една од најделикатните задачи во модерните демократии, а неговото нарушување најчесто доведува до повреди на човековите права и нарушена доверба во институциите.

ГЛАВА 4: Посебни истражни мерки и заштита на човековите права

4.1. Судир меѓу јавниот интерес и индивидуалните слободи

Во современите демократии, примената на посебни истражни мерки (ПИМ) претставува една од најчувствителните точки на судир помеѓу јавниот интерес – пред се безбедноста на државата и јавниот ред и индивидуалните слободи и права на поединецот, особено правото на приватност, комуникациска тајна и правото на фер судење (Leach, 2020).

Како што укажува Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП), „секое мешање на државата во приватниот живот мора да биде законито, неопходно и пропорционално“ (Zakharov v. Russia, 2015).

Па така, главниот предизвик на правниот систем е балансирање на легитимните интереси на државата со суштинските човекови права на граѓаните, при што ПИМ се користат само кога тоа е неопходно и оправдано.

Што претставува јавниот интерес?

Јавниот интерес во контекст на ПИМ се однесува на заштита на националната безбедност, спречување на тешки кривични дела, заштита на јавниот ред и здравје, како и

борба против тероризам и организиран криминал. Тој интерес ја оправдува примената на истражни методи кои можат да ја нарушат приватноста, но само кога тоа е строго неопходно.

Индивидуалните слободи како темел на демократијата

Индивидуалните права, особено правото на приватност (член 8 ЕКЧП), слободата на изразување (член 10) и правото на фер судење (член 6), се основни столбови на демократијата. ПИМ директно влијаат на овие права, особено кога се применуваат тајно и без ефективна контрола.

4.1.1. Принципот на пропорционалност

Секое мешање во индивидуалните права мора да биде пропорционално на легитимната цел што се сака да се постигне. ЕСЧП во случајот Szabó and Vissy v. Hungary (2016) утврди дека надзорните мерки кои се премногу општи или неосновано обемни не се оправдани, дури и ако се применуваат во име на националната безбедност.

4.1.2.Принципот на неопходност

Државата мора да докаже дека примената на ПИМ е неопходна во демократско општество и дека не постои поблага, помалку инвазивна алтернатива. Овој принцип е централен во практиката на ЕСЧП.

4.1.3. Судир во пракса: примери и ризици

Исто така, постојат примери кога јавниот интерес бил злоупотребен како изговор за следење на новинари, активисти или политички опоненти. Такви случаи претставуваат злоупотреба на овластувањата и кршење на човековите права.

Особено е проблематична неинформираноста на граѓаните за тоа дека биле предмет на следење и нивната неможност да остварат правен лек.

4.1.4.Правни и етички импликации

Судирот меѓу јавниот интерес и индивидуалните права има сериозни правни и етички импликации:

- Ако не постои ефикасна судска контрола, државата ризикува авторитарен пристап кон безбедноста.
- Ако индивидуалните права не се заштитени, се нарушува принципот на владеење на правото.

Без доверба во системот, граѓаните стануваат пасивни или отпорни на државните институции, што го загрозува општествениот договор.

Судирот меѓу јавниот интерес и индивидуалните слободи во контекст на ПИМ не е апстрактна дебата, туку реален, секојдневен предизвик за правниот поредок и заштитата на човековите права.

Решението не е во откажување од безбедноста, туку во создавање на јасна, транспарентна и пропорционална правна рамка, која овозможува државата да дејствува кога е потребно, но секогаш со почитување на основните човекови слободи.

4.2. Гаранции против незаконски следења и злоупотреби

4.2.1 Потреба од транспарентност и ефективен правен лек

Примената на посебни истражни мерки (ПИМ), поради нивниот таен карактер и потенцијалната закана по основните човекови права, особено правото на приватен живот и комуникациска тајна (член 8 од ЕКЧП), мора да биде придружена со цврсти гаранции против злоупотреби и незаконски следења.

„Со оглед на тоа што лицата кои се предмет на следење честопати не се свесни дека нивните права се повредени, важна улога играат транспарентноста на процедурите, независниот надзор и правото на ефективен правен лек. (Lyon, 2015)”[26]

[26] Lyon, D. (2015). *Surveillance after Snowden*. Cambridge: Polity Press.

4.2.2 Гаранции против незаконски следења и злоупотреби

Европскиот суд за човекови права доследно укажува дека самото постоење на правна можност за таен надзор може да влијае „ладно одвраќачки“ врз уживањето на основните права, доколку не постојат гаранции дека таа можност нема да биде злоупотребена. Па така, демократијата бара не само ефикасни истражни механизми, туку и правна и институционална рамка за спречување на злоупотреба и обезбедување на отчетност.

Важни гаранции вклучуваат:

- јасни и предвидливи закони;
- независна судска контрола пред, за време и по примената на мерката;
- известување на засегнатите лица (кога тоа веќе не го попречува процесот);
- можност за правен лек и компензација;
- надворешен, парламентарен и граѓански надзор.

Табела бр. 2 Граници против незаконска примена на посебни истражни мерки

Гаранција	Опис
Јасни и предвидливи закони	Законот мора прецизно да ја дефинира дозволената примена на мерките
Независна судска контрола	Судот мора да ја одобри, следи и оценува секоја примена на мерка
Известување на засегнати лица	Лицата мора да бидат информирани, откако повеќе не постои ризик по истрагата
Можност за правен лек и компензација	Засегнатите имаат право да поднесат жалба и да бараат надомест доколку била извршена повреда
Надворешен и граѓански надзор	Независни тела (парламент, граѓански организации) вршат контрола и

	обезбедуваат отсечност

Опис на табелата:

Табела бр. 2 ги прикажува важните гаранции што треба да постојат во правниот и институционалниот систем со цел да се спречи незаконската примена на посебните истражни мерки и нивна евентуална злоупотреба. Во оваа табела се наведени пет основни гаранции: постоење на јасна и предвидлива законска рамка, независна судска контрола пред, за време и по примената на мерката, известување на засегнатите лица по завршување на истрагата, можност за правен лек и компензација, како и надворешен и граѓански надзор

Овие елементи претставуваат стандард поставен од Европскиот суд за човекови права во насока на заштита на основните права и слободи на граѓаните, дури и во ситуации кога државата има легитимен интерес да применува тајни истражни техники.

Всушност, ваквите гаранции не само што ја јакнат легитимноста на истражните органи, туку и придонесуваат за почитување на принципите на правната држава и демократијата.

4.2.3 Потреба од транспарентност и ефективен правен лек

Транспарентност

Транспарентноста во контекст на ПИМ не значи јавна достапност на деталите за конкретните мерки, туку значи постоење на јасна законска процедура, јавни извештаи за примената на мерките и достапност на статистички податоци. Без транспарентност, довербата на граѓаните во институциите слабее, а просторот за злоупотреба се зголемува.

Форми на транспарентност:

- Годишни извештаи на ОТА или парламентарни тела за бројот и видот на одобрени мерки;
- Известување на поединци по завршување на мерката;
- Информирање на јавноста за надзорните механизми и нивната работа;
- Учесничка транспарентност, преку вклучување на НВО и стручна јавност.

Ефективен правен лек

Правото на ефективен правен лек е загарантирано со член 13 од ЕКЧП. Тоа значи дека секое лице што смета дека било незаконски следено треба да има реална можност да се жали, да побара правна заштита и ако е потребно, обештетување. Ова вклучува пристап до независен суд, правото на увид во доказите и можност за контрааргументи.

Пречки во пракса:

- Неизвестување на лицата дека биле следени;
- Тајноста на доказите;
- Недостаток на правна поддршка или институционална транспарентност;
- Судови кои ги одбиваат тужбите врз основа на класифицирана информација.

ЕСЧП во случајот Kennedy v. UK (2010) истакна дека за правото на ефективен лек да биде суштинско, државата мора да обезбеди ефикасни, транспарентни и независни процедури, дури и кога се работи за безбедносни прашања.

Независен надзор и улогата на специјализирани тела

Постоењето на независни тела за надзор, како што е ОТА во Северна Македонија, е важно за спречување на неовластен пристап и злоупотреба на следењето. Тие треба да имаат реален увид и технички капацитет да го спречат произволното користење на мерките.

Улогата на омбудсманот и НВО

Омбудсманот, како независна институција за заштита на човековите права, има важна улога во примање жалби и вршење надзор. НВО организациите, пак, обезбедуваат правна помош и јавна информираност, како и стратешки тужби пред ЕСЧП.

Компензација и репарација

Во случај на докажана повреда, засегнатите лица имаат право на обештетување, согласно домашното законодавство и член 41 од ЕКЧП. Репарацијата може да биде финансиска, но и симболична – преку јавно извинување или поништување на неправедна одлука.

Без соодветни гаранции за транспарентност и правен лек, примената на ПИМ го ризикува самиот темел на човековите права и демократијата.

Државите мора да обезбедат ефективни механизми за надзор, известување и правна заштита, за да се осигури дека употребата на вакви моќни инструменти не се претвора во алатка за злоупотреба, туку останува во рамки на владеење на правото и јавниот интерес.

4.3. Предлог за унапредување на постојната регулатива

Соочувањето на правниот систем со сложеноста и ризиците кои произлегуваат од примената на посебните истражни мерки (ПИМ) бара континуирана ревизија и унапредување на постојната законска и институционална рамка. Иако многу држави, вклучително и Република Северна Македонија, усвоија формално прифатливи решенија за регулација на ПИМ, во пракса се уште постојат сериозни недостатоци кои се однесуваат на недоволна транспарентност, слаб надзор, неефективна заштита на индивидуалните права и ризик од злоупотреба.

Поради тоа, оваа точка претставува предлог насоки за модернизирање на законодавството во согласност со европските стандарди и судската практика на Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП).

<u>Прецизирање на законската основа</u>

Постојната законска рамка треба да биде појасно дефинирана и ограничена во поглед на:

- видовите на кривични дела за кои е дозволено применување на ПИМ;
- временските рокови и процедури за продолжување;
- категориите овластени органи и нивните надлежности.

Законот треба да биде напишан на начин кој ќе биде доволно прецизен за да се избегне произволна или широко дефинирана примена, што е еден од главните критериуми поставени од ЕСЧП (Mowbray, 2012; Zakharov v. Russia, 2015).

4.3.1 Засилување на независниот и институционален надзор

Се препорачува:

- засилување на надзорната улога на судовите, вклучително и воведување на специјализирани судии за ПИМ, кои имаат обука за работа со чувствителни информации;
- подобрување на техничката независност на ОТА, со јасни законски обврски за проверка и документирање на секој пристап до телекомуникациски системи;
- воспоставување на независен совет за надзор на безбедносните служби, кој вклучува и претставници на граѓанското општество.
- во контекст на добри европски практики, Советот на Европа препорачува надворешен надзор од тела кои не се поврзани со извршната власт.

4.3.2 Воведување на обврска за информирање на засегнатите лица

По завршување на ПИМ и доколку тоа не го попречува натамошното гонење, засегнатото лице мора да биде известено дека било предмет на следење.

„Оваа пракса веќе е дел од судската пракса на ЕСЧП и е важна за овозможување ефективен правен лек (Cain & Hewitt, 2013).”[27]

4.3.3 Подобрување на пристапот до правен лек и обештетување

Да се предвиди:

- посебна постапка за жалба на незаконито следење;
- автоматско известување на омбудсманот при утврдена злоупотреба;
- финансиска и симболична компензација на жртвите.

[27] Cain, M., & Hewitt, J. (2013). *Surveillance, Privacy and Public Trust: Law Enforcement in the Digital Age*. New York: Routledge.

Според Zedner (2009), обезбедувањето на фер правен лек е основа за демократија и јавна доверба.

4.3.4 Поголема транспарентност и отчетност

Законодавството треба да вклучи обврска за:

- годишно објавување на агрегирани статистики за бројот и видот на применети ПИМ;
- јавни извештаи на институциите за надзор;
- зголемено учество на НВО и експерти во оценување на ефектите од ПИМ.

Пример за добра пракса е системот на двојна транспарентност во Норвешка и Холандија, каде државните агенции мора да поднесуваат извештаи до парламентот и специјални јавни комитети.

4.3.5. Употреба на нови технологии со вграден надзор

Сите технички средства што се користат за ПИМ треба да имаат вграден механизам за евидентирање, контрола и ограничување на пристапот, со цел да се спречи нивна злоупотреба.

Исто така, законите треба да бидат технолошки неутрални, односно да се однесуваат и на идни форми на дигитална комуникација.

Постојната регулатива за посебни истражни мерки мора да биде усогласена со европските правни и етички стандарди, преку воспоставување на механизми кои ќе гарантираат пропорционалност, независност, транспарентност и одговорност.

Само со таков систем може да се постигне вистински баланс помеѓу безбедноста и човековите права во едно демократско општество.

ГЛАВА 5: Технолошки развој и идни предизвици во примената на посебните истражни мерки

Во изминатите две децении, технолошкиот напредок интензивно го трансформира начинот на кој функционираат криминалните структури, но и начинот на кој државните институции се справуваат со нив. Посебните истражни мерки, кои претставуваат интензивна алатка во борбата против сериозниот и организираниот криминал, мора постојано да се приспособуваат на новите дигитални реалности.

Во овој магистерски труд, оваа глава има за цел да го анализира влијанието на дигиталната ера врз посебните истражни мерки, да ги истакне иновативните техники на следење и да ги идентификува главните технички предизвици со кои се соочуваат истражните органи.

5.1. Влијание на дигиталната ера врз ПИМ

Технолошкиот развој не само што го олеснува секојдневниот живот, туку и нуди нови можности за извршување на кривични дела. Дигиталната трансформација конструиура „виртуелно поле на дејствување“ за криминалните актери, а ПИМ се соочуваат со предизвикот да ги следат и документираат тие активности без да ги нарушат загарантираните граѓански права.

5.1.1. Зголемена употреба на дигитални уреди и интернет во криминалот

Социјалните мрежи, криптираните апликации, мобилните уреди и т.н. „дарк веб“ (Dark Web) фундаментално ја проширија можноста за прикриено комуницирање, организирање и спроведување на кривични дела. Криминалците се прилагодуваат побрзо од институциите, користејќи технологии како:

- енкриптирани комуникации преку апликации како Signal, Telegram и WhatsApp;
- виртуелни приватни мрежи (VPN) и анонимизирачки мрежи (Tor);
- дигитални валути во нелегални финансиски трансакции и финансирање тероризам;
- технички средства за брзо лоцирање (burner phones) и користење на привремени е-мејл адреси.

Врз основа на сето тоа, традиционалните ПИМ се недоволни и бараат нови технолошки адаптации за да се постигне продуктивна истрага.

5.1.2. Нови методи на следење: софтвери, апликации, вештачка интелигенција

За да се одговори на дигиталниот криминал, истражните органи се принудени да применуваат и развиваат иновативни пристапи на надзор и прибирање на докази.

Тие опфаќаат:

- шпионски софтвери (spyware): Овозможуваат невидливо пристапување до содржина од мобилни уреди, компјутери, микрофони и камери.
- следење преку апликации: Со анализа на податоци од апликации како Google Maps, Facebook, Instagram и слично, може да се следат движењата, контактите и активностите на осомничените.
- вештачка интелигенција (ВИ): Користи алгоритми за предвидување на криминално однесување, автоматска анализа на големи количини податоци (Big Data), препознавање лица и говор, како и анализа на комуникациски шеми.

Иако овие методи можат да ја зголемат ефикасноста, нивната примена задолжително треба да се контролира прецизно поради ризикот од прекумерно мешање во приватноста на граѓаните.

5.1.3. Технички предизвици за истражните органи

Истражните органи се почесто се соочуваат со технички бариери кои ја ограничуваат нивната способност за примена на посебните истражни мерки.

Главните потешкотии се состојат од:

- енкрипција: повеќето комуникациски платформи користат енкрипција од крај до крај (end-to-end encryption), што го попречува следењето дури и со судска наредба.
- недоволна техничка опременост: Многу истражни органи немаат доволно современа технологија или професионален персонал за работа со комплексни дигитални податоци.

- технолошки јаз со приватниот сектор: Компаниите често имаат поголеми технички капацитети од државните институции, што создава зависност од операторите и приватните сервиси.
- правна нејасност: Постоечките закони честопати не се во тек со најновите промени за да ја регулираат примената на најновите дигитални методи.
  рекугранична соработка: Кога серверите или комуникациските платформи се наоѓаат надвор од државата, потребна е брза и ефективна меѓународна соработка, што е комплицирано и бавно.

Технолошкиот напредок е неизбежен и потребен, но истовремено симболизира и сериозен предизвик за системот на посебни истражни мерки. За ефективна и правно заснована примена на посебните истражни мерки, неопходно е постојано следење на технолошките трендови, адаптација на законската рамка и градење на капацитети во истражните органи.

Само така може да се обезбеди соодветна рамнотежа меѓу потребата за безбедност и почитувањето на човековите права.

5.2. Сајбер безбедност и ПИМ

Во современото дигитално општество, употребата на сајбер технологии е суштински елемент и за криминалците и за органите за кривична истрага. Посебните истражни мерки (ПИМ), како што се следење на електронски комуникации, пресретнување на податоци или дигитално следење, директно зависат од безбедноста и интегритетот на електронските системи.

Сајбер безбедноста станува не само техничка, туку и правна и етичка потреба, ориентирана кон да ја заштити легитимноста на прибавените докази и да спречи компромитирање на истрагите.

5.2.1. Хакирање, malware и следење на податоци

Хакирањето симболизира нелегален упад во информациски системи и бази на податоци, најчесто со цел кражба, измена или бришење на податоци. Иако хакерските техники често се поврзуваат со криминал, некои облици на дигитално „проникнување“

под строго правни услови се користат и како посебни истражни мерки. Во согласност со тоа, државните органи, особено службите за безбедност и криминалистичките единици, може да користат специјализиран spyware или malware за следење на уреди на осомничени, со цел обезбедување на релевантен доказен материјал.

Овие мерки, иако се ефикасни, носат значајни правни и етички дилеми. Од еден аспект, тие овозможуваат пристап до криптирани информации кои инаку би биле недостапни; додека пак, од друга перспектива, употребата на злонамерен софтвер од страна на државата може да претставува нарушување на правото на приватност и информациска безбедност, доколку не се спроведува со строго почитување на законските процедури.

5.2.2. Заштита на дигиталните докази

Дигиталните докази, како што се е-пошта, логови на комуникација, содржина од мобилни уреди или компјутери, имаат важна улога во кривичните постапки. Па така, тие се исклучително ранливи на манипулација, губење или уништување. Поради тоа, за да бидат прифатени од суд, потребно е нивно прибирање, чување и анализа да се извршат под строго утврдени правила, кои ја гарантираат автентичноста, интегритетот и континуитетот на доказниот материјал.

Исто така, недоволната заштита на дигиталните докази може да доведе до нивна недопуштеност во судска постапка, што може да предизвика ослободување на обвинети лица или нефункционалност на истрагата. Поради тоа, неопходно е истражните органи да поседуваат:

- техничка стручност и соодветна опрема за форензичка анализа;
- стандарди за документирање на „ланецот на чување“ (chain of custody);
- безбедносни протоколи за заштита од надворешни и внатрешни закани.

5.2.3. Ризици од компромитација на информации

Еден од најсериозните предизвици за примената на ПИМ е компромитацијата на чувствителни информации.

Ова може да настане поради:

- неовластен пристап до системите на истражните органи;
- лоша сајбер-безбедносна пракса (слаби лозинки, нефункционални заштитни системи);
- внатрешна злоупотреба од страна на лица со пристап до доверливи информации;
- објавување информации во јавноста преку „протечени“ податоци или медиуми.

Компромитирањето на информациите не само што може да ја наруши истрагата, туку и да ја загрози безбедноста на вклучените лица – сведоци, жртви или истражители.

Исто така, јавното објавување на детали од тајни истраги предизвикува пад на довербата во институциите и поткопување на правниот поредок.

Поради тоа, развивањето на цврста инфраструктура за сајбер безбедност, редовно ажурирање на безбедносните системи и обука на кадарот претставуваат приоритети во модерниот безбедносен сектор. Исто така, потребно е усогласување со меѓународните стандарди, како што се оние утврдени од ENISA (European Union Agency for Cybersecurity) и ISO/IEC 27001.

5.3. Правна регулатива за новите технологии

Во услови на брз технолошки напредок, регулаторната рамка честопати заостанува зад практичната реалност. Посебните истражни мерки (ПИМ) се многу тесно поврзани со новите форми на комуникација, електронско прибирање податоци, дигитални уреди и вештачка интелигенција. Од друга страна, законската рамка во Република Северна Македонија, како и во многу други земји, демонстрира одредена инертност при усогласување со овие технолошки развои. Поради наведениот факт, потребна е анализа на постојната ситуација, идентификација на правните празнини и изработка на предлози за подобрување на нормативната структура.

5.3.1. Недоволна регулативна предвидливост

Постојните законски решенија, вклучувајќи го Законот за кривична постапка (ЗКП), го регулираат прибирањето на податоци преку ПИМ, но тие не секогаш се доволно

ажурирани за да ги опфатат сите нови технолошки средства и методи што се користат во современите истраги.

Па така, на пример, законот не предвидува јасна правна рамка за:

- употреба на вештачка интелигенција и алгоритми за анализа на податоци;
- следење преку мобилни апликации и геолокациски услуги;
- „zero-click“ софтвери што овозможуваат пристап до уреди без дејствување од корисникот;
- обработка на метаподатоци без пристап до содржината.

Ваквите празнини во регулативата отвораат простор за произволна или непропорционална примена на мерките, што може да предизвика прекршување на човековите права, особено правото на приватност гарантирано со Член 8 од Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП).

Исто така, технолошката разлика помеѓу законодавството и реалноста создава несигурност и кај истражните органи, кои во одредени ситуации се воздржуваат од примена на одредени мерки поради ризикот од правна невалидност на доказите.

5.3.2. Предлози за усогласување со технолошкиот напредок

Со цел да се обезбеди правна сигурност, ефикасност на истрагите и заштита на човековите права, потребно е законодавството да се унапреди на неколку нивоа:

- инкорпорација на технолошки неутрални термини во ЗКП, кои ќе овозможат долгорочна применливост, без потреба од постојани измени за секоја нова технологија;
- јасна дефиниција и ограничување на дозволените техники за дигитално следење, со фокус на пропорционалност и неопходност;
- независен надзорен орган кој ќе одобрува и следи примена на ПИМ што вклучуваат високоинвазивни технолошки методи;
- право на информирање за граѓаните по завршување на мерката, каде тоа не би ја загрозило истрагата.

- Обврска за техничко документрање и верификација на дигитални докази, во согласност со принципите на дигитална форензика.

Па така, овие измени би овозможиле балансирана регулатива која ја следи динамиката на технолошкиот развој, а паралелно обезбедува законитост, отчетност и заштита на основните права.

5.3.3. Искуства од други држави

Многу европски држави и меѓународни организации веќе дејствуваат во насока за регулирање на ПИМ во контекст на дигиталните технологии. Неколку примери се:

- Германија: Примената на „Bundestrojaner“ (федерален тројански софтвер) за тајно следење предизвика широка дебата. Уставниот суд утврди строги услови за вакви мерки, вклучително и неопходна заштита на „основната ИТ приватност“ како уставно право.
- Франција: Законот за разузнавање (Loi relative au renseignement) овозможува автоматско собирање на метаподатоци, но бара строга судска контрола и надзор од независна комисија (CNCTR).
- Холандија: Преку законот Wiv (Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten), дозволува масовно пресретнување на интернет комуникации, но бара експлицитна пропорционалност и известување на засегнатите лица.
- Советот на Европа: Во рамки на Budapest Convention (Конвенцијата за сајбер криминал), усвоени се дополнителни протоколи за прекугранично пристап до електронски докази.

Па така, овие примери покажуваат дека е можно да се примени ефикасно законодавство, кое овозможува борба против криминал, а притоа не се нарушуваат демократските стандарди.

5.4. Вештачка интелигенција и автоматизација во следење

Развојот на вештачката интелигенција (ВИ), во соработка со автоматизацијата на процесите во безбедносниот и правосудниот сектор, симболизира револуција во начинот на спроведување на посебни истражни мерки (ПИМ). Системите за анализа на податоци,

препознавање на лица, автоматско надгледување и предиктивно профилирање стануваат се поприсутни во алатките на истражните органи.

Па така, ваквата технолошка моќ повлекува сериозни правни, етички и институционални прашања, особено кога се применува во контексти каде што е загрозена приватноста, слободата и правото на правична и непристрасна судска заштита.

5.4.1. Можности и ризици

Вештачката интелигенција овозможува истражните органи:

- да процесираат огромни количини податоци (Big Data) за многу пократко време;
- автоматски да идентификуваат комуникациски шеми, геолокациски движења и криминални мрежи;
- да користат алгоритми за предиктивна анализа, кои предвидуваат потенцијално криминално однесување врз основа на минато однесување и статистички модели;
- да користат системи за препознавање лице (facial recognition), кои автоматски идентификуваат поединци преку видео надзор;
- да имплементираат алатки за говорна и текстуална анализа, со цел филтрирање на сомнителни комуникации од масовни пресретнувања.

Но, овие можности не се без ризици:

- грешки во алгоритмите може да доведат до погрешно препознавање или несоодветно профилирање;
- биометриските податоци се многу чувствителни и нивната злоупотреба може да предизвика сериозни повреди на човековите права;
- недостаток на транспарентност во функционирањето на системите (т.н. „алгоритамска црна кутија“) оневозможува судски надзор и правна заштита;
- автоматско донесување одлуки без човечка интервенција го компромитира принципот на правична и индивидуализирана истрага.

5.4.2. Етички дилеми

Употребата на ВИ во следење и истражни процеси утврдува суштински етички прашања:

- Приватноста на личноста е директно загрозена со автоматско следење, особено во јавни простори каде што граѓаните не се свесни за континуирана контрола.
- Алгоритамскиот пристрасен пристап може да доведе до дискриминација врз основа на раса, етничка припадност, пол или локација, доколку податоците на кои е анализиран системот не се соодветно избалансирани.
- Превентивните мерки врз основа на статистички ризик, наместо реална основаност, ја поткопуваат претпоставката на невиност.
- Личната автономија и слобода на изразување може да бидат потиснати од емоциите дека „секој е следен“, што создава општествена атмосфера на самоцензура.

Во отсуство на јасна правна и етичка рамка, постои ризик технологијата да се претвори од алатка за безбедност во средство за масовна контрола и злоупотреба.

5.4.3. Потреба од институционален надзор

Примената на ВИ во посебните истражни мерки бара воспоставување на силни механизми за институционален надзор, кои треба да обезбедат:

- транспарентност во начинот на функционирање на алгоритмите – институциите мора да бидат способни да објаснат како и зошто е изгласана одредена одлука.
- судски преглед на секоја одлука која е резултат на автоматска анализа или препорака од ВИ систем.
- етички комитети или независни тела кои ќе вршат претходна и тековна проценка на технологиите што се користат во следење.
- јавно објавување на извештаи за употребата на автоматизирани системи и нивното влијание врз човековите права.
- обука на институционален кадар (обвинители, истражители, судии) за разбирање на техничките аспекти на ВИ и нивна правилна примена во постапка.

Па така, само со воведување на стандардизирани и проверливи механизми за контрола, може да се спречи манипулација и да се обезбеди дека технологијата служи на демократијата, а не спротивно.

ГЛАВА 6: Едукација, јавна перцепција и институционална култура за посебните истражни мерки

6.1. Едукација и обука на професионалците

Во рамките на современите безбедносни системи и правосудни практики, посебните истражни мерки симболизираат комплексен и деликатен инструмент кој бара високо ниво на професионалност и стручност од страна на овластените лица кои ги спроведуваат. Поради тоа, едукацијата и обуката на професионалците кои се ангажираат во спроведување на овие мерки имаат клучна улога за обезбедување на законитост, ефикасност и етичност на нивната примена.

Обуката на професионалците вклучува повеќе елементи: од стекнување на теоретски знаења за законската рамка и меѓународните стандарди, преку практични вежби и симулации, до развој на интерперсонални вештини, како што се критичко размислување, етика и почитување на човековите права. Од големо значење е инкорпорирањето на специјализирани модули кои се фокусираат на технологијата и новите методи на собирање информации, со цел професионалците да бидат во тек со брзите технолошки промени и да ги применуваат најсовремените техники во истражните активности.

Исто така, процесот на едукација мора да биде континуиран и да вклучува редовни надградби и тренинзи, со цел да се обезбеди постојано усогласување со измените во правната регулатива и најдобрите практики од меѓународното искуство. Квалитетната обука исто така го подобрува меѓуинституционалниот дијалог и соработката, што е есенцијално за успешно спроведување на сеопфатно истражни постапки.

Покрај теоретската и практичната обука, значајна компонента е и развојот на институционалната култура, која го стимулира почитувањето на правните прописи, транспарентноста и отчетноста во работењето. Преку едукација и обука, професионалците се поттикнуваат да го разберат значењето на заштитата на човековите права и правната сигурност во контекст на посебните истражни мерки, со што се намалува ризикот од злоупотреби и неправилности.

Едукацијата и обуката на професионалците кои спроведуваат посебни истражни мерки се многу важни за ефикасно и законито функционирање на системот за кривично-правна заштита. Па така, овие мерки, поради нивната специјалност и чувствителност, вклучуваат потреба од високо стручна квалификација, правна експертиза и континуирана усовршеност на сите актери кои се инволвирани во нивното спроведување.

6.1.1. Обука на истражни органи, обвинители и судии

Обуката на истражните органи, обвинителите и судиите претставува основен предуслов за правилна примена на посебните истражни мерки. Овие категории професионалци се директно одговорни за иницирање, одобрување и надзор над примената на овие мерки, што бара длабоко разбирање на законските критериуми, правните ограничувања и етичките стандарди. Обуката треба да биде сеопфатна и да вклучува не само правни аспекти, туку и практични методи за собирање и анализа на докази, како и постапки за заштита на човековите права. Исто така, од големо значење е да се посвети внимание на разликите помеѓу различните видови на посебни истражни мерки, нивните специфични процедури и начините на нивна интеграција во поширокиот истражен процес.

Поради тоа, обуките треба да овозможат развој на аналитички вештини и критичко размислување, кои се од суштинско значење за процена на пропорционалноста и потребата од користење на посебните истражни мерки, со цел да се избегнат злоупотреби и прекумерна примена. Практични работилници и симулации на случаи со реални елементи се добри алатки за постигнување на оваа цел.

6.1.2. Редовна надградба со нови техники и законски измени

Правната регулатива во областа на посебните истражни мерки е динамична и постојано се менува во согласност со развојот на технологијата, промените во криминалитетот и усогласувањето со меѓународните стандарди. Поради тоа, професионалците кои работат на ова поле мора редовно да ја надградуваат својата експертиза преку следење на законските измени и усвојување на нови истражни техники.

Технолошкиот развој, особено во областа на електронското следење, дигиталната форензика и аналитика на податоци, ја менува парадигмата на традиционалните истражни активности. Обуките мора да ја вклучуваат примена на овие нови технологии и да ги обучуваат професионалците како да ги користат законито и ефикасно, без да се нарушат човековите права и приватноста. Редовната надградба опфаќа и интердисциплинарен пристап, со вклучување на експерти од различни области – информатика, криминологија, психолошки науки, кои можат да придонесат за напредок и правна сигурност при примена на посебните истражни мерки.

6.1.3. Улогата на академијата за судии и обвинители

Академијата за судии и обвинители претставуваат темелен фактор во едукацијата и професионалниот развој на овие правни професионалци. Таа е институционален механизам преку кој се обезбедува висок стандард на обука, кој вклучува не само знаења од областа на кривичното право и процесно право, туку и вештини за аналитичко размислување, етика, меѓународни стандарди и иновативни истражни алатки.

Академијата овозможува специјализирани програми за постојана надградба, кои се дизајнирани во согласност со најновите законски измени и потребите на праксата. Па така, академијата поттикнува интердисциплинарна соработка, споделување на знаења и искуства помеѓу судии и обвинители, што ја зајакнува нивната меѓусебна комуникација и координација во спроведувањето на посебните истражни мерки.

Со помош на академијата се поттикнува и култура на професионална одговорност, транспарентност и почитување на човековите права, што е фундаментално за легитимитетот на системот и за довербата на јавноста во правосудните институции.

Врз основа на сето ова, се нагласува значајноста на систематската едукација и обука на професионалците кои ги спроведуваат посебните истражни мерки, со посебен фокус на истражните органи, обвинителите и судиите. Редовната надградба на знаењата и техниките, како и улогата на академијата како центар за постојано професионално усовршување, се многу важни фактори за обезбедување ефикасна, законита и етичка примена на овие мерки. Институционалната култура која се развива преку овие процеси придонесува за јакнење на правната држава и заштита на човековите ресурси.

6.2. Јавна перцепција за посебните истражни мерки (ПИМ)

Јавната перцепција за посебните истражни мерки (ПИМ) е еден од главните фактори кои влијаат врз легитимитетот и ефективноста на нивната примена во правосудниот систем. Како мерки кои се реализираат зад сцената и често имаат ограничен степен на транспарентност, ПИМ честопати се предмет на разни интерпретации, предрасуди и стравови кај јавноста. Разбирањето и управувањето со јавната перцепција е задолжително за обезбедување доверба во институциите и поддршка на процесите на борба против криминалот.

6.2.1. Доверба во институциите и страв од злоупотреба

Довербата во институциите е темел на ефикасно функционирање на правосудниот и безбедносниот систем. Кога јавноста има доверба дека институциите ја користат моќта на посебните истражни мерки исклучиво во согласност со законските прописи, заштитата на човековите права и јавниот интерес, тогаш се создава позитивен амбиент за нивна легитимна примена. Покрај тоа, во многу општества постои перцепција на ризик од злоупотреба на овие мерки, поради нивната тајност и висок степен на дискреција што ја имаат надлежните органи. Овој страв може да произлегува од минати случаи на неправилна примена, недоволна транспарентност или недостаток од отчетност.

Оттаму произлегува, дека јавноста може да го доведе во прашање интегритетот на правосудниот систем и да се создаде атмосфера на недоверба, што негативно влијае врз ефективноста на ПИМ.

За да се намали чувството на несигурност, институциите треба да применуваат механизми за контрола и отчетност, како и да воспостават ефективни комуникациски стратегии кои ќе ја објаснат важноста и целта на ПИМ, при што ќе се потенцира заштитата на основните човекови права.

6.2.2. Истражувања за перцепција кај граѓаните

Истражувањата за јавната перцепција означуваат многу важен извор на податоци за разбирање на мислењето, ставовите и очекувањата на граѓаните во однос на посебните истражни мерки. Па така, преку квантитативни и квалитативни методи се овозможува анализа на нивоото на доверба, степенот на информираност, како и на потенцијалните стравови и предрасуди поврзани со примена на ПИМ. Исто така, таквите истражувања честопати откриваат дека недоволната информираност и присуството на стереотипи придонесуваат за негативна перцепција. Граѓаните може да ги сметаат ПИМ за „инвазивни“ или „прекумерни“ мерки, особено ако не им е јасно какви безбедносно обезбедени придобивки произлегуваат од нивната примена.

Резултатите од овие истражувања се екстремно корисни за развој на стратегии за подобрување на комуникацијата и едукацијата на јавноста, со цел да се изградат позитивни ставови и да се зголеми социјалната поддршка за ПИМ.

6.2.3. Улогата на медиумите во информирање и образование

Медиумите имаат важна улога во обликувањето на јавната перцепција за посебните истражни мерки. Тие се главниот канал преку кој информациите доаѓаат до јавноста, и со тоа влијаат врз разбирањето, ставовите и чувствата на граѓаните.

Квалитетното и одговорно медиумско известување може да придонесе за зголемување на свеста за значењето на ПИМ, нивната законска рамка и начинот на нивна примена. Образовните содржини кои објаснуваат кога и како се користат овие мерки,

заедно со нагласување на контролите и заштитата на правата, помагаат во намалување на стравовите и стереотипите.

Додека пак, сензационалистичкото или непрофесионално известување може да го поттикне негативниот наратив, да ја зголеми недовербата и стравот од злоупотреби, со што се нарушува кредибилитетот на институциите и се поткопува јавната доверба.

Покрај класичното новинарство, модерните дигитални медиуми и социјалните мрежи имаат растечко влијание, што ја зголемува потребата од внимателно и комплетна медиумска политика за информирање и едукација на граѓаните.

Јавната перцепција за посебните истражни мерки е софистицирана и деликатна тема која влијае на правосудната легитимност и ефективноста на борбата против криминалот. Заштитата на довербата во институциите, преку транспарентна комуникација, редовни истражувања на јавниот став и одговорно медиумско известување, е предуслов за создавање стабилна институционална култура која ќе овозможи законита, етичка и ефикасна примена на ПИМ.

6.3. Институционална култура и стандардизација

Институционалната култура и стандардизацијата се важни аспекти во успешното спроведување на посебните истражни мерки (ПИМ). Па така, тие обезбедуваат рамка и насоки кои овозможуваат еднаква примена на законските прописи и техники, како и развој на интегритет и професионалност кај сите актери вклучени во овој комплексен процес.

6.3.1. Институционални практики – формални наспроти неформални норми

Институционалната култура е резултат на взаемноповрзан механизам на формални и неформални практики и норми кои ја обликуваат работата и однесувањето на службениците во институциите кои спроведуваат ПИМ.

- Формални норми се дефинирани во официјални акти, закони, правилници, процедури и стандарди. Тие имаат правна сила и ја одредуваат нормативната рамка на функционирањето, вклучувајќи и начинот на спроведување на посебните истражни мерки. Формалните правила се основа за правна сигурност и се критични за заштитата на човековите права.

- Неформални норми, пак, се културни практики, вредности, очекувања и начини на однесување кои се развиваат во рамките на институциите, а не се секогаш запишани или легално регулирани. Тие често влијаат на интерперсоналните односи, одлучувањето и практичната примена на формалните правила.

Во рамките на институциите, добриот баланс помеѓу формалните и неформалните норми е есенцијален за создавање ефективна и етичка институционална култура. Доколку неформалните практики ја поткопуваат формалната регулатива (како на пример, преку толкување на правилата според лични интереси или практики на корупција), тогаш се загрозува целокупниот систем на ПИМ и владеење на правото.

6.3.2. Потреба од стандардизирани протоколи за ПИМ

Стандардизацијата преку воспоставување на јасни и унифицирани протоколи за спроведување на посебните истражни мерки е од големо значење за обезбедување правна сигурност, ефикасност и транспарентност.

Исто така, овие протоколи треба да ги опфатат сите фази на процесот, од иницијалната проценка на потребата за ПИМ, преку нивно одобрување и спроведување, до надзор и евалуација на нивната ефективност.

Стандардизацијата обезбедува:

- Намалување на варијабилноста во практиката, што гарантира еднаквост и праведност во третманот на сите случаи.
- Јасно дефинирање на улогите и одговорностите на сите инволвирани актери.
- Заштита на човековите права преку воведување механизми за контрола и отчетност.
- Обезбедување на унифицирана основа за обука и развој на професионалците.
- Лесна интеграција на нови техники и технологии во процесот.

Па така, без стандардизирани протоколи, ризикот од произволна и неконзистентна примена на ПИМ се зголемува, што може да резултира со злоупотреби, неправилности и намалување на довербата во системот.

6.3.3. Превенција од системска корупција и злоупотреби

Една од најголемите опасности за институционалната култура и примената на ПИМ е ризикот од системска корупција и неправилности. Исто така, системската корупција опфаќа вкоренети и структурни неправилности кои се манифестираат преку широка практика на непотизам, коруптивни договори и неетичко однесување.

Превенцијата од овие ризици застапува воспоставување и одржување на силен систем на контрола и внатрешна дисциплина, кој вклучува:

- ефективни механизми за надзор и отчетност, како што се инспекциски тела, антикорупциски агенции и независни ревизии;
- прозрачност во работењето и јавно информирање за спроведувањето на ПИМ;
- професионална етика и обука која ја промовира нултата толеранција кон корупцијата;
- поддршка за пријавување на неправилности преку заштита на информаторите (whistleblowers);
- институционални политики кои го стимулираат интегритетот и одговорноста.

Само преку системска превенција и постојано подобрување на институционалната култура може да се спречат злоупотребите, да се зголеми довербата на јавноста и да се обезбеди ефикасна и праведна примена на посебните истражни мерки.

Со тоа ја потенцира главната улога на институционалната култура и стандардизацијата како клучни предуслови за успешна примена на посебните истражни мерки. Преку хармонизирање на формалните и неформалните практики, воспоставување на стандардизирани протоколи и силна превенција од корупција и злоупотреби, како и манипулација, се создаваат услови за ефикасен, легитимен и стабилен механизам на борба против криминалот. Ова не само што го подобрува квалитетот на истражните активности, туку и ја зајакнува довербата на граѓаните во правосудството.

6.4. Улогата на граѓанското општество

Граѓанското општество има главна улога во обезбедувањето одговорност, транспарентност и легитимитет на посебните истражни мерки (ПИМ).

Како самостоен субјект кој ја претставува одлуката и интересите на граѓаните, граѓанскиот сектор функционира како клучен надзорен механизам кој придонесува за контрола на власта и превенција на злоупотреби во процесот на спроведување на ПИМ.

6.4.1. Надзорни тела и невладини организации

Граѓанското општество не е само неактивен сведок туку и активен фактор кој влијае врз квалитетот и етичноста на примената на посебните истражни мерки. Надзорните тела и НВО имаат неопходна улога во овој сегмент.

- Надзорни тела: Овие институции имаат формални овластувања кои им овозможуваат да ја контролираат законитоста и исправноста на активностите на истражните органи и судовите. Па така, како на пример, може да спроведуваат инспекции, да бараат документи и информации, да преземат истраги за евентуални злоупотреби и да поднесуваат препораки или иницијативи за правни промени.

Пример: Омбудсманот како независна институција може да ја анализира жалбата на граѓани дека посебни истражни мерки биле злоупотребени или користени без соодветна правна основа.

- Невладини организации: НВО-та често делуваат како глас на граѓаните, особено на ранливите категории, и вршат независна анализа на примена на законите и процедурите поврзани со ПИМ. Тие можат да реализираат мониторинг на судските процеси, да организираат јавни дискусии, да подготвуваат извештаи и препораки за подобрување на системот.

Пример: Организација за човекови права може да ја следи примената на ПИМ и да алармира кога постои прекумерна употреба или нееднаква распределба на предмети.

Значењето на овие тела е што тие функционираат како паралелни механизми на контрола, кои го балансираат моќниот државен апарат и го штитат интересот на јавноста.

6.4.2. Јавен притисок за одговорност и транспарентност

Јавниот притисок претставува еден од најмоќните алатки на граѓанското општество во контекст на посебните истражни мерки. Па така, преку различни форми на учество и активизам, граѓаните и медиумите можат да го поттикнат системот да биде повеќе одговорен и транспарентен.

- Активизам на граѓаните: Граѓаните преку јавни протести, петиции, кампањи на социјални мрежи и други форми на граѓанско учество ја искажуваат својата волја и очекувања. Па така, ова создава притисок врз институциите да ги оправдаат своите постапки и да ги осигураат граѓаните дека ПИМ се спроведуваат во согласност со законите и етичките стандарди.

Пример: Јавна реакција по објавување на информација за евентуална злоупотреба на тајни истражни техники може да доведе до покренување на официјални истраги.

- Транспарентност: Без обезбедување на информации и јавно информирање за практиките и постапките на ПИМ, јавноста не може да изврши успешна и прецизна контрола. Транспарентноста е неопходен фактор за доверба и легитимитет.

Пример: Објавување на извештаи за резултатите од примената на ПИМ, без да се загрозат тековните истраги, ја зајакнува јавната доверба и го намалува ризикот од злоупотреби.

- Медиуми и јавна дебата: Медиумите имаат важна улога да пренесат релевантни информации, да поставуваат критички прашања и да информираат за ризиците и користите од ПИМ, што го дефинира јавниот дискурс и јавното мислење.

Па така, овој јавен притисок функционира како еден вид „чекор назад“ во системот, кој ги балансира моќните механизми на државната репресивна политика.

6.4.3. Партнерства меѓу институции и граѓански сектор

Ефективното спроведување на ПИМ и заштитата на човековите права бараат соработка, а не само конфронтација помеѓу институциите и граѓанскиот сектор.

- Размена на информации и знаења: Институциите можат да користат професионална оценка од НВО и други граѓански организации за развој на подобри протоколи, едукација на кадарот и оценка на практиките. Па така, граѓанските организации, пак, преку пристапот до институционални податоци и интензивна соработка, ја зголемуваат својата веродостојност и влијание.
- Заеднички проекти: Заеднички иницијативи, како што се обуки за професионалци, јавни кампањи за информирање, мониторинг програми и истражувања, го подобруваат системот и ја зајакнуваат довербата меѓу институциите и граѓаните.
- Дијалог и консултации: Редовниот дијалог меѓу државните органи и граѓанските организации овозможува брза детекција на проблеми и нивно заедничко решавање, намалувајќи ги конфликтите и зголемувајќи ја ефективноста.

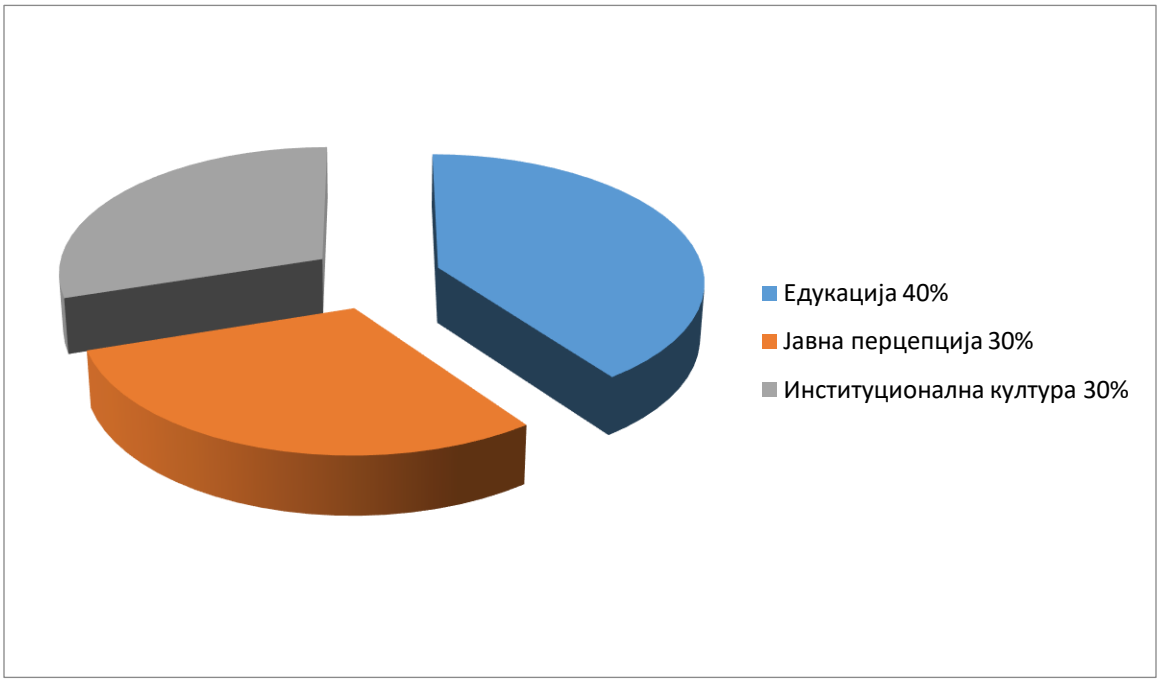
Исто така, овие партнерства ја преминуваат класичната поделба на моќ и создаваат услови за заедничка одговорност и транспарентност, што е многу важно за одржливоста на системот.

Граѓанското општество, преку своите надзорни тела, јавен притисок и партнерства со институциите, е активен и пресуден елемент во процесот на примена на посебните истражни мерки. Неговата улога не е само да критикува, туку и да соработува за создавање праведен и ефикасен систем, кој го балансира суверенитетот на државата со заштитата на индивидуалните права и слободи.

Исто така, се нагласува значењето на невладините организации како активен и неопходен партнер во процесот на спроведување на посебните истражни мерки.

Па така, надзорните тела и невладините организации, јавниот притисок и партнерствата со институциите генерираат механизми за контрола, зајакнување на одговорноста и транспарентноста, како и зголемување на јавната доверба. Овие елементи

се есенцијални за развој на институционална култура која почитува законитост, човекови права и етички стандарди.

Дијаграм бр. 3 Процентуална застапеност на едукација, јавна перцепција и институционална култура за посебните истражни мерки

Опис на дијаграмот

Дијаграмот број 3 прикажува визуелна поделба на три главни компоненти кои се од големо значење во успешната примена на посебните истражни мерки (ПИМ).

Па така, прикажан е кружен дијаграм со процентуална распределба, каде секој елемент ја означува важноста на една од трите главни области: едукација, јавна перцепција и институционална култура.

- Едукација – 40% - Овој сегмент опфаќа најголем дел од дијаграмот, што укажува дека едукацијата на професионалците (судии, обвинители, истражни органи и други надлежни тела) е од клучно значење за ефикасно, законито и етичко спроведување

на ПИМ. Високиот процент ја потенцира потребата од континуирана обука, стручна надградба и познавање на новите технологии и законски измени.

- Јавна перцепција – 30% - Овој дел го означува мислењето и односот на јавноста кон примената на посебните истражни мерки. Вклучува ниво на доверба во институциите, стравови од потенцијална злоупотреба, транспарентност и улогата на медиумите. Добрата јавна перцепција е одлучувачка за легитимноста на системот.
- Институционална култура за посебните истражни мерки – 30% - Овој елемент се однесува на административните и оперативните практики, формалните и неформалните норми, и стандардизирани протоколи во рамки на институциите што ги применуваат ПИМ. Воедно, се однесува и на прашањето на транспарентност, професионализам и етички стандарди во институциите.

Овој дијаграм прикажува дека едукацијата се истакнува како најзначајна компонента (40%), но дека јавната перцепција и институционалната култура се еднакво главни фактори (по 30%) кои мора да се развиваат истовремено за да се постигне интегритет и ефикасност во примената на посебните истражни мерки. Па така, овој пристап одразува урамнотежена стратегија меѓу знаење, доверба и институционална зрелост.

Заклучок

Истражувањето во магистерскиот труд на темата за посебните истражни мерки (ПИМ) го наметнува прашањето за сложената, но неопходна тензија меѓу заштитата на националната безбедност и почитувањето на човековите права и слободи во едно демократско општество. Употребата на ПИМ како алатка за откривање и спречување на тешки форми на криминал, како што се тероризмот, организираниот криминал и корупцијата, се покажа како суштинска компонента на модерниот безбедносен и кривично-правен систем. Па така, нивниот таен и инвазивен карактер предизвикува сериозни прашања околу правната сигурност, судската контрола и заштитата на основните човекови слободи, особено на правото на приватност, правото на фер- судење и правото на правен лек.

Од добиените резултатите од истражувањето може да заклучиме дека еден од главните проблеми е во врска со широката дискреција која ја имаат безбедносните и истражните органи во иницирање и спроведување на ПИМ, често во услови на ограничен или формален судски надзор. Сепак, формално-правната рамка предвидува одобрение од суд и запишани критериуми, во пракса често се среќаваат проблеми како што се отсуство на прецизни законски дефиниции, недоволен степен на транспарентност, ограничен пристап на засегнатите лица до информации, како и потешкотии за ефективна судска заштита и компензација.

Праксата на Европскиот суд за човекови права, особено преку предмети како Zakharov v. Russia и Kennedy v. United Kingdom, недвосмислено ја нагласува потребата секоја примена на тајно следење да биде законита, неопходна и пропорционална на легитимната цел, што подразбира строго дефинирани ограничувања и реални механизми за заштита.

Исто така, се покажа дека правната сигурност, која претставува предвидливост на правото, ограничување на државната моќ и можност за правна заштита – често се доведува во прашање кога безбедносните интереси се користат како оправдување за ограничување на правата на граѓаните.

Па така, државната безбедност се поставува во потенцијален судир со темелите на уставниот поредок и владеењето на правото. Но, не станува збор за нужна спротивставеност меѓу безбедноста и човековите права – туку за потреба од нивна соодветна рамнотежа.

„Вистинската сигурност не е само заштита од надворешни закани, туку и гаранција дека граѓаните не се изложени на произволни дејствија од страна на самата држава. (Vermeulen, 2015)"[28]

Од овие наоди произлегува нужноста за темелна ревизија и унапредување на постојната законска рамка и институционална практика. Препораките од истражувањето се фокусирани на зајакнување на судската контрола и надзорните механизми, воведување на јасна обврска за известување на засегнатите лица кога веќе не постојат безбедносни причини за тајност, подобрување на јавната отчетност преку статистички извештаи и транспарентност во институционалното постапување, како и овозможување на ефективен правен лек.

Па така, се предлага зајакнување на улогата на омбудсманот и вклучување на граѓанскиот сектор и стручната јавност во мониторинг и евалуација на ПИМ.

Со оглед на брзиот технолошки напредок и развојот на нови облици на комуникација, истражувањето отвора и нови перспективи за понатамошна академска и практична анализа. Особено значајни се темите поврзани со дигиталниот надзор, автоматизираната обработка на податоци, алгоритамските ризици и улогата на вештачката интелигенција во кривично-правниот систем.

Овие феномени отвораат нови правни и етички дилеми, кои бараат унапредени регулативи и интердисциплинарен пристап.

Исто така, овој магистерски труд нагласува дека посебните истражни мерки можат да бидат ефикасен инструмент во борбата против криминалот, но само ако се применуваат

[28] Vermeulen, M. (2015). „Special Investigative Techniques and the Protection of Fundamental Rights", *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 23(1), 1–25.

во рамки на јасно дефинирани правила, под независна контрола и со целосно почитување на човековите права. Демократските општества не се дефинираат само преку безбедноста што ја нудат, туку преку начинот на кој таа безбедност е постигната – законски, транспарентно и со почитување на достоинството на секој поединец.

Предлог-мерки за подобрување на законската рамка и судската практика

„Во согласност со европските стандарди и препораките на стручната јавност, следниве мерки се идентификувани како приоритетни: (Greer, 2014)"[29]

- Прецизирање на законските одредби со појасни дефиниции за условите, времетраењето и обемот на ПИМ.
- Воспоставување на ефективен судски и парламентарен надзор, вклучувајќи обука на судии за работа со класифицирани информации.
- Воведување на обврска за известување на лицата кои биле предмет на ПИМ, штом тоа не го попречува истражниот процес.
- Јавна отчетност преку објавување годишни статистики за број и вид на издадени мерки.
- Јакнење на улогата на омбудсманот и граѓанските организации во мониторингот.

<u>Потенцијални насоки за понатамошно истражување</u>

Со оглед на брзиот технолошки развој, идните истражувања треба да се насочат кон:

- Анализа на примена на ПИМ во дигиталниот простор – особено преку платформи и апликации за комуникација.
- Компаративна анализа на добри практики од скандинавските и западноевропските држави, во поглед на контрола и транспарентност.

[29] Greer, S. (2014). *The European Court of Human Rights and the Rights of Marginalised Individuals and Minorities in National Context*. Oxford: Hart Publishing.

- Проценка на влијанието на вештачката интелигенција и алгоритамските методи во автоматизираниот надзор и собирање податоци.
- Истражување на свеста и перцепцијата на граѓаните за ПИМ и нивната доверба во институциите.

Посебните истражни мерки остануваат неопходна, но опасно моќна алатка во рацете на државата.

„За да не се наруши балансот помеѓу државната власт и човековите права, мора да се изгради правен и институционален систем што ќе биде доволно силен за да ја штити демократијата – дури и од самата држава (Brown, 2017).”[30]

[30] Brown, I. (2017). *Cybersecurity and Human Rights in the Age of Cyberveillance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Користена литература:

1. Albrecht, H.-J. (2011). *Secret Surveillance and the Rule of Law*. Oxford: Oxford University Press.
2. Bigo, D. (2014). *The (in)securitisation practices of the European Union*. Critical Studies on Security, 2(2), 119–122.
3. Born, H., & Leigh, I. (2005). *Making Intelligence Accountable: Legal Standards and Best Practice for Oversight of Intelligence Agencies*. Oslo: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF).
4. Brown, I. (2017). *Cybersecurity and Human Rights in the Age of Cyberveillance*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Brenner, Susan W. Cybercrime and the Law: Challenges, Issues, and Outcomes. Northeastern University Press, 2012.
6. Bures, O. (2016). *Special Investigative Measures and the Right to Privacy in Criminal Proceedings*. Journal of Criminal Law, 80(2), 120–138.
7. Bundesverfassungsgericht (Федерален уставен суд на Германија). Judgment on Online Searches and IT Privacy, BVerfG, 1 BvR 370/07
8. Casey, Eoghan. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers, and the Internet. Academic Press, 2011.
9. Council of Europe. Convention on Cybercrime (Budapest Convention), 2001.
10. CNIL (Commission Nationale de l'Informatique et des Libertés), Франција – Annual Reports on Data Surveillance.
11. Докмановиќ, М. (2018). *The Use of Surveillance Measures in Criminal Proceedings and Human Rights*. Belgrade: Faculty of Law.
12. ENISA – European Union Agency for Cybersecurity. Threat Landscape Reports. https://www.enisa.europa.eu
13. Европска конвенција за човекови права (1950). Совет на Европа.
14. Европска комисија (2015). *Report on the former Yugoslav Republic of Macedonia*. Brussels.

15. Европска агенција за сајбер-безбедност (ENISA). Threat Landscape Reports. https://www.enisa.europa.eu
16. Европскиот суд за човекови права (1978). *Klass and Others v. Germany*, Application no. 5029/71.
17. Европскиот суд за човекови права (2006). *Weber and Saravia v. Germany*, Application no. 54934/00.
18. Европскиот суд за човекови права (2008). *Liberty and Others v. United Kingdom*, Application no. 58243/00.
19. Европскиот суд за човекови права (2010). *Kennedy v. the United Kingdom*, Application no. 26839/05.
20. Европскиот суд за човекови права (2010). *Uzun v. Germany*, Application no. 35623/05.
21. Европскиот суд за човекови права (2015). *Roman Zakharov v. Russia*, Application no. 47143/06.
22. Европскиот суд за човекови права (2016). *Szabó and Vissy v. Hungary*, Application no. 37138/14.
23. Европска комисија за човекови права. (2018). Стандарди за употреба на посебните истражни мерки во кривичното право. Брисел.
24. Gesetz zur Beschränkung des Brief-, Post- und Fernmeldegeheimnisses (G-10 Gesetz), Германија.
25. Georgievski, B. (2022). *Krivično procesno pravo*. Skopje: Praven fakultet „Justinijan Prvi".
26. Gespecialno Javno Obvinitelstvo (SJO) (2017). *Izveštaj za predmetot „Target – Tvrđina"*.
27. Jankulovska, G. (2017). *Krivichnoprocesni merki i chovekovi prava*. Skopje: Praven fakultet „Justinijan Prvi" – UKIM.
28. Jovanovski, S. (2019). *Čovekovite prava i krivičnata postapka*. Skopje: Misla.
29. Kalajdžiev, G. (2016). *Krivično procesno pravo – Opšt del*. Skopje: Praven fakultet „Justinijan Prvi".

30. Kallašin, I. (2021). *Evropski standardi za tajno sledenje i snimanje*. Beograd: Institut za komparativno pravo.
31. Kostadinovska, M. (2021). „Правната рамка и практиката на посебните истражни мерки во Република Северна Македонија“, *Правен живот*, 52(1), 95–113.
32. Kosta, V. (2015). *Fundamental Rights in EU Internal Market Legislation*. Oxford: Hart Publishing.
33. Leach, P. (2020). *Taking a Case to the European Court of Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
34. Maneva, T. (2020). „Sudskata kontrola na posebnite istražni merki“, *Pravna misla*, 1(2), 33–47.
35. Mowbray, A. (2012). *Cases and Materials on the European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
36. Murray, D. (2016). *Investigative Measures and Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
37. Николовски, Д. (2021). Етика и професионална обука во правосудството. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
38. Petreski, A. (2019). *Zakonska ramka i kontrola na posebni istražni merki*. Skopje: Akademik.
39. Petrovska, S. (2019). „Влијанието на посебните истражни мерки врз заштитата на човековите права“, *Судска пракса и човекови права*, 7(3), 45–60.
40. Петков, С. (2020). „Технолошки предизвици во спроведувањето на посебни истражни мерки“, Журнал за безбедност и правосудство, 12(2), 45-62.
41. Smith, R. (2013). *Human Rights in Criminal Procedure*. Oxford: Oxford University Press.
42. Sorell, T., & Draper, H. (2012). *Security and Privacy: Ethics and Human Rights in Surveillance*. Amsterdam: Rodopi.
43. Stojanovska, D. (2020). *Посебни истражни мерки и нивната судска контрола – компаративна анализа*. Skopje: Правен факултет „Јустинијан Први“.
44. Светска организација за обука на право и безбедност (WOTLS). (2017). Руководство за континуирана обука на безбедносни професионалци. Женева.

45. Van Dijk, P., Van Hoof, G.J.H., Van Rijn, A., & Zwaak, L. (2018). *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. Cambridge: Intersentia.
46. Витез, М. (2019). Правна рамка и примена на посебните истражни мерки. Скопје: Правен факултет.
47. White, R.C.A., & Ovey, C. (2014). *The European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
48. Wright, D., & Kreissl, R. (2014). *Surveillance in Europe*. London: Routledge.
49. Закон за кривична постапка [Службен весник на РСМ бр. 150/2010].
50. Закон за полиција, Службен весник на РСМ бр. 114/06.
51. Устав на Република Северна Македонија (со измени и дополнувања).
52. Устав на Република Северна Македонија (1991, со измени).
53. Cain, M., & Hewitt, J. (2013). *Surveillance, Privacy and Public Trust: Law Enforcement in the Digital Age*. New York: Routledge.
54. Greer, S. (2014). *The European Court of Human Rights and the Rights of Marginalised Individuals and Minorities in National Context*. Oxford: Hart Publishing.
55. Lyon, D. (2015). *Surveillance after Snowden*. Cambridge: Polity Press.
56. O'Flaherty, M. (2016). *Human Rights and Criminal Justice*. London: Routledge.
57. Roberts, A., & Gutiérrez, E. (2017). *Surveillance, Data and Democracy: Lessons from Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
58. Schneier, Bruce. Data and Goliath: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World. W. W. Norton & Company, 2015.
59. Stoyanova, D. (2018). „Judicial Oversight of Covert Surveillance in the Republic of Macedonia", *International Journal of Human Rights*, 22(6), 732–749.
60. Tzanou, M. (2017). *The Fundamental Right to Data Protection: Normative Value in the Context of Counter-Terrorism Surveillance*. Oxford: Hart Publishing.
61. Vermeulen, M. (2015). „Special Investigative Techniques and the Protection of Fundamental Rights", *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 23(1), 1–25.
62. Zedner, L. (2009). *Security*. London: Routledge.

63. Zegveld, L. (2016). *Human Rights in Armed Conflict: Law, Practice, and Policy*. Oxford: Oxford University Press.

Прилози

1. **Табела број 1 : Основни разлики меѓу посебни истражни мерки (ПИМ) и редовни полициски методи**
2. **Табела број 2: Граници против незаконска примена на посебни истражни мерки**
3. **Дијаграм бр. 1: Процентуален приказ на критериумите за законитост на ПИМ според ЕСЧП**
4. **Дијаграм бр. 2: Предизвици при примена на ПИМ**
5. **Дијаграм бр. 3 Процентуална застапеност на едукација, јавна перцепција и институционална култура за посебните истражни мерки**